

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ถ้าสืบค้นย้อนกลับเข้าไปในประวัติศาสตร์ไทยจะพบว่าคนเข้าไปอยู่ในป่ามาแต่โบราณ ในขณะที่ขวานป่าไม้ของไทยก็มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมากจนกระทั่งชีวิตผู้คนต้องอาศัยพึ่งพาของป่าอยู่มาก ท่ามกลางกระแสการทำลายป่าอย่างกว้างขวางนั้น พื้นที่หลายแห่งในประเทศไทยยังมีชุมชนที่หวงแหนและดูแลรักษาป่าของหมู่บ้านอยู่ ชุมชนในชนบทโดยส่วนมากจะมีทักษะและประสบการณ์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้สนองตอบต่อวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิต อีกทั้งยังมีความพยายามร่วมกันในการปกป้อง และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ให้ลูกหลานในอนาคตเป็นการแสดงให้เห็นว่า ชุมชนชนบทมีวิธีการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างสอดคล้องกับวิถีและระบบการผลิตของชุมชน อีกทั้งยังมีความรู้ที่สามารถนำมาใช้ในการจัดการและสืบทอดความคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรให้ชนรุ่นหลังอีกด้วย ซึ่งแต่ละชุมชนก็มีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามแต่สภาพทางสังคม วัฒนธรรมและความเชื่อ (จุฑามาศ, 2546)

หากกล่าวถึงพื้นที่ป่าไม้ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำในปัจจุบันพบว่าปริมาณลดลงจากการสำรวจของสำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช พบว่ามีจำนวนทั้งสิ้นเหลือเพียงร้อยละ 26.38 ของพื้นที่ทั้งประเทศ ภาคเหนือมีพื้นที่ต้นน้ำมากที่สุด คือ ร้อยละ 48.31 รองลงมาเป็น ภาคใต้ ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออกและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ส่วนวิจัยต้นน้ำ สำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ, 2555) ซึ่งมีนักวิชาการได้กล่าวถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำเอาไว้ดังนี้ เกษม (2535 อ้างโดย วัลลภา, 2543) กล่าวว่าป่าต้นน้ำเป็นแหล่งน้ำไหลหล่อเลี้ยงลำห้วย ลำธาร และแม่น้ำลำคลอง นอกเหนือจากการให้ประโยชน์ด้านอื่นๆ โดยธรรมชาติป่าต้นน้ำมักอยู่บนภูเขาสูง ที่เนินเขา หรือที่ราบเนินพื้นที่เหล่านี้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารทั้งนั้น แต่โดยหลักการแล้ว ณ ที่ใดก็ตามที่ศักยภาพให้น้ำ ต่อลำห้วยลำธาร อาจจะมีต้นไม้มากน้อยหรือไม่ก็ตาม คือพื้นที่ต้นน้ำทั้งสิ้น ต้นน้ำลำธารที่สำคัญของประเทศไทยจะอยู่ในเขตภาคเหนือตอนบนที่มีป่าปกคลุมหนาแน่นเกือบทุกประเภท ได้แก่ ป่าดิบเขา ป่าสน ป่าดิบชื้น ป่าดงดิบเขตร้อน ป่าผสมผลัดใบ ป่าเต็ง-รัง และป่าเบญจพรรณ ซึ่งป่าเหล่านี้มีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญ คือ เอื้อให้มีน้ำฝนที่ตกลงสู่ดิน ป่าไม้เหล่านี้สามารถดูดซับน้ำฝนไว้แล้วค่อยๆ ปล่อยลงสู่ลำห้วยลำธาร ดังนั้นเราจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการดูแลพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อให้เกิดความสมดุลกับระบบนิเวศ ในส่วนของพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่หนึ่งในพื้นที่ป่าต้นน้ำทางภาคเหนือ มีพื้นที่

ป่าต้นน้ำที่เคยประสบปัญหาความแห้งแล้งจากความเสื่อมโทรมที่เกิดจากการใช้ประโยชน์โดยขาดการดูแล แต่ด้วยความทุ่มเทของผู้นำชุมชนรวมถึงความร่วมมือร่วมใจจากคนในชุมชนจึงสามารถพลิกฟื้นนำความสมบูรณ์กลับมาสู่ป่าต้นน้ำได้อีกครั้ง ซึ่งพื้นที่บริเวณนั้นคือพื้นที่ป่าชุมชนห้วยต้นยาง อยู่ในอาณาเขตของบ้านทุ่งยาว ตำบลป่าป้อ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ป่าชุมชนห้วยต้นยางอยู่ห่างจากหมู่บ้านทุ่งยาวไปทางทิศตะวันออกประมาณ 700 เมตร ซึ่งเป็นป่าที่มีความสำคัญต่อบ้านทุ่งยาวเป็นอย่างมาก ในอดีตคนในชุมชนได้ใช้น้ำจากลำห้วยเพื่ออุปโภคบริโภคตลอดปี จากความสมบูรณ์ของทรัพยากรทำให้คนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนห้วยต้นยางอยู่เป็นประจำทั้งจำนวนสัตว์ป่าที่ลดลง การลักลอบตัดไม้จากคนในชุมชนและคนภายนอก รวมถึงปัญหาไฟป่า กาลเวลาเปลี่ยนแปลงจากวิถีชีวิตชุมชนเป็นการพึ่งพิงเทคโนโลยีจากภายนอกมากขึ้น ส่งผลให้การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อเป็นอาหารน้อยลง จากการเก็บเพื่อบริโภคเปลี่ยนเป็นการเก็บเพื่อการค้าแต่ขาดการดูแลรักษา เริ่มส่งผลให้ป่าเสื่อมโทรม น้ำในลำห้วยน้อยลงของป่าหายากขึ้น จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้ผู้นำในชุมชนเกิดความตระหนักและได้รวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหา จนกระทั่งในที่สุดก็สามารถพลิกฟื้นผืนดินให้กลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้งด้วยความร่วมแรงร่วมใจของคนบ้านทุ่งยาวโดยมีพ่อกำนันมงคล สุนทรแก้ว เป็นแกนนำในการแก้ไขปัญหาจากสภาพป่าที่แห้งแล้งกลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนดังปัจจุบัน

ปัญหาของชุมชนในปัจจุบันเมื่อยุคสมัยเริ่มเปลี่ยนแปลงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในชีวิตประจำวัน ทำให้คนในชุมชนพึ่งพิงทรัพยากรจากป่าลดลง รวมถึงเยาวชนในชุมชนต้องออกไปศึกษาหาความรู้หรือออกไปทำงานในเมืองเป็นส่วนใหญ่ เมื่อคนรุ่นใหม่มีปฏิสัมพันธ์กับป่าน้อยลง องค์ความรู้ต่างๆเกี่ยวกับป่าก็ขาดผู้สืบทอดและเริ่มจะสูญหาย แนวทางหนึ่งที่สามารถแก้ไขและบรรเทาปัญหาดังกล่าว คือ การใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้ได้กล่าวเจาะจงเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ เพราะสื่อสิ่งพิมพ์ยังคงเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารไปยังมวลชนและสาธารณชนได้อย่างกว้างขวางและสื่อสิ่งพิมพ์มีจุดเด่นที่สามารถพกพาไปได้ทุกแห่ง แม้กระทั่งอุปสรรคทางด้านระยะเวลาก็สามารถใช้สื่อสิ่งพิมพ์ช่วยแก้ไขปัญหาก็ได้เพราะข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้จะไม่สูญหายไปตามอายุขัยของมนุษย์ นอกจากนี้ยังสามารถใช้เป็นแหล่งอ้างอิงข้อมูลสำหรับผู้สนใจรวมถึงสามารถนำไปเป็นฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับป่าต้นยางให้กับบุคคลนอกชุมชนได้เรียนรู้หรือค้นคว้าเพิ่มเติม

ดังนั้นจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษา การจัดทำคู่มือเพื่อการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา ป่าชุมชนห้วยต้นยาง บ้านทุ่งยาว อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกิดขึ้น สำหรับใช้เป็นแนวทางในการออกแบบสื่อ

สิ่งพิมพ์ที่เป็นคู่มือเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนห้วยต้นยาง โดยการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้านในการออกแบบ เพื่อให้ชาวบ้านและเยาวชนได้ใช้ศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชนรวมถึงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนตนเองได้อย่างยั่งยืน เป็นการศึกษากระบวนการเพื่อเพิ่มความรู้และประสบการณ์ อีกทั้งยังเป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนห้วยต้นยาง แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนห้วยต้นยางของบ้านทุ่งยาว ต.ป่าป้อง อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
2. เพื่อสร้างคู่มือการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนห้วยต้นยางอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐานสำหรับทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตของชุมชนที่พึ่งพิงทรัพยากรจากป่าชุมชนห้วยต้นยางในการดำเนินชีวิต และสามารถรวบรวมองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน โดยนำข้อมูลไปสร้างเป็นคู่มือการอนุรักษ์ป่าชุมชนห้วยต้นยางให้กับวิถีชีวิตของบ้านทุ่งยาว

ขอบเขตงานวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

บริบทชุมชน ข้อมูลพื้นฐาน ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน ความเชื่อวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน การเมืองการปกครอง สถานภาพความหลากหลายของทรัพยากรป่าชุมชนห้วยต้นยาง การใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะต่างๆ รวมถึงแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

ขอบเขตด้านประชากร

ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้จากป่าชุมชนห้วยต้นยาง ได้แก่ กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนห้วยต้นยางเป็นหลัก กลุ่มผู้ที่ศึกษา ณ ศูนย์การศึกษานอก ระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.ป่าป้อง) ต.ป่าป้อง อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่

นิยามศัพท์

การใช้ประโยชน์ หมายถึง การเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของ ประชาชนบ้านทุ่งยาวในพื้นที่ป่าชุมชนห้วยต้นยาง โดยการใช้ประโยชน์ทางตรงจากการเก็บรักษา ของป่า ซึ่งจำแนกเป็น 7 ประเภท คือ เห็ด ไม้ไผ่ หน่อไม้ พืชอาหาร พืชสมุนไพร ผลไม้ป่า และเนื้อไม้

แนวทางการอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม หมายถึง แนวทางการใช้ประโยชน์ทรัพยากร จากป่าชุมชนห้วยต้นยางให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีวิธีการดูแล บำรุงรักษาพื้นที่ป่าชุมชนห้วยต้น ยาง รวมถึงการออกกฎระเบียบ กติกา ในการรักษาป่าชุมชนห้วยต้นยางจากคนในชุมชน

บ้านทุ่งยาว หมายถึง กลุ่มคนที่เป็นสมาชิกอาศัยอยู่ในชุมชน หมู่ 8 บ้านทุ่งยาว ตำบลป่าป้อง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

คู่มือ หมายถึง สื่อสิ่งพิมพ์ในรูปแบบหนังสือที่มีเนื้อหาทำให้เกิดความรู้ความ เข้าใจ และเป็นแนะนำการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนห้วยต้นยางและแนวทางการอนุรักษ์ของชุมชน

บทที่ 2

การตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัย “การจัดทำคู่มือเพื่อการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา ป่าชุมชนห้วยต้นยาง บ้านทุ่งยาว อำเภอค้อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” จึงได้กำหนดกรอบแนวคิดเพื่อนำไปสู่การวิจัย โดยอาศัยแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. แนวคิดทฤษฎีพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้และการอนุรักษ์
2. แนวคิดการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้
3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน
4. แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งพิมพ์และการออกแบบสิ่งพิมพ์
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และการอนุรักษ์

ป่าไม้เป็นอีกงานหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการอนุรักษ์ การปลูก การทำนุบำรุง ตลอดจนการใช้ประโยชน์ เพราะพระองค์ทรงตระหนักดีว่า ป่าเป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ เป็นแหล่งผลิตปัจจัยที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งอาหารที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค รวมไปถึงเป็นที่สะสมของอินทรีย์วัตถุและน้ำที่จะหล่อเลี้ยงการเกษตรอื่นๆ ป่าเป็นแหล่งดูดซับ ป้องกันมลพิษ และป้องกันหรือชะลอความรุนแรงจากภัยธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นกระแสน้ำไหลหลาก ลมพายุ การพังทลายของดินและหิน พระองค์ทรงประมวลความรู้ต่างๆ แล้วถ่ายทอดเป็นตัวอย่างที่ง่ายแก่การปฏิบัติให้แก่พสกนิกรหลายเรื่องหลายประการ (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554)

ทฤษฎีการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง

พระราชดำริปลูกป่า 3 อย่าง ได้ประโยชน์ 4 อย่าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยพระปรีชาญาณอย่างชาญฉลาด ให้เกิดประโยชน์แก่ปวงชนมากที่สุดยาวนานที่สุดและทั่วถึงกัน โดยมีพระราชดำรัสเอาไว้ดังนี้

“...การปลูกป่า 3 อย่าง แต่ให้ประโยชน์ 4 อย่าง ซึ่งได้ไม้ผล ไม้สร้างบ้าน และไม้ฟืนนั้น สามารถใช้ประโยชน์ได้ถึง 4 อย่างคือ นอกจากประโยชน์ในตัวเองตามชื่อแล้วยังสามารถช่วยอนุรักษ์ดินน้ำลำธารด้วย...”

“...ป่าไม้ที่จะปลูกนั้น สมควรที่จะปลูกป่าใช้ไม้หนึ่ง ป่าสำหรับใช้ผลหนึ่ง ป่าสำหรับใช้เป็นฟืนอย่างหนึ่ง อันนี้แยกออกเป็นกว้างๆ ใหญ่ๆ การที่จะปลูกต้นไม้สำหรับประโยชน์ดังนี้ ในคำวิเคราะห์กรมป่าไม้รู้สึกจะไม่ใช้ป่าไม้เป็นส่วนมากกว่าป่าไม้ แต่ในความหมายของการช่วยเหลือเพื่อต้นน้ำลำธารนั้น ป่าไม้เช่นนี้จะเป็นสวนผลไม้ก็ตาม หรือเป็นสวนไม้ฟืนก็ตาม นั้นแหละเป็นป่าไม้ที่ถูกต้อง เพราะทำหน้าที่เป็นป่า คือ เป็นต้นไม้และทำหน้าที่เป็นทรัพยากรในด้านสำหรับให้ผลที่มาเป็นประโยชน์แก่ประชาชนได้...”

พระราชดำรัส 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2524 ณ สำนักงานเกษตรภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554)

“...ถ้าหากเราทำ ป่า 3 อย่าง ให้ชาวบ้านเห็นประโยชน์และได้ใช้ประโยชน์ เขาก็จะรักษาประโยชน์เขาจะไม่ทำลาย และใครมาทำลาย เขาก็ป้องกัน หมายความว่าชาวบ้านนั้นถ้าเราให้โอกาสให้เขามีภูมิคุ้มกันพอสมควร ก็จะเป็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้เขาเป็นจำนวน มาก อย่างในร่องหุบเขาเล็กๆ ที่มีเพียง 50 ไร่ ก็จะทำให้เป็นหมู่บ้านให้ชาวบ้านมาอยู่ คำว่า ชาวบ้าน นี้จะเรียกว่าชาวบ้านก็ได้ ชาวเขาก็ได้ก็เป็นชาวบ้านทั้งนั้น เคยไปถามเขาเขา พูดถึงเรื่องว่าจะทำโครงการอะไรๆ “เราก็ต้องช่วยกันรักษานะ” เขาบอกว่า “หมู่บ้านก็เป็นคน ไทยเหมือนกัน” ก็หมายความว่าป็นชาวบ้านเหมือนกัน ช่วยกันทำเขาก็อยากอยู่ได้กฎหมาย ทำงานที่สุจริต ถ้าเราทำอะไรที่ดีมีเหตุผล เขาก็จะรักษา ป่า 3 อย่าง ให้เรา ถ้าจะถือว่า ป่า 3 อย่าง นี้ ไม่ใช่รักษาต้นน้ำลำธารแล้ว ก็เป็นความคิดที่ผิด เพราะว่าต้นไม้จะเป็นต้นไม้อะไรก็ตาม มีประโยชน์ทั้งนั้น ใช้ประโยชน์จากต้นไม้ นั้น และ มีประโยชน์ที่ 4 คือ อนุรักษ์ดินและอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร...”

จากพระราชดำรัสเรื่องการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่างมีหลักการในการปลูกไม้ 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง โดย เกษียรศักดิ์ (2553) ได้อธิบายถึงหลักการเอาไว้ดังนี้

ปลูกไม้ 3 อย่าง ได้แก่

1. ไม้ใช้สอยและเศรษฐกิจ

เป็นชนิดไม้ที่ชุมชนนำไปใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือน โรงเรือน เครื่องเรือน คอกสัตว์ เครื่องมือในการเกษตร เช่น เกวียน คันไถ ค้ำจอบ เสียม และมิด รวมทั้งไม้ที่สามารถนำมาทำเป็นเครื่องจักรสาร เพื่อนำไปใช้ในครัวเรือน และเมื่อมีการพัฒนาการทางฝีมือก็สามารถ

จัดทำเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือน นำไปจำหน่ายเป็นรายได้ของชุมชนซึ่งเรียกว่า เป็นไม้เศรษฐกิจของชุมชนได้แก่ มะขามป้า สารภี ใผ่หูก ใผ่ไร่ ใผ่ตง ใผ่ซาง สมอไทย ตะคร้อ ปับ ตะแบก รัง เต็ง แดง พลวง ตะเคียน เป็นต้น

2. ไม้พื้เชื้อเพลิงของชุมชน

ชุมชนในชนบทต้องใช้ไม้พื้เพื่อการหุงต้มปรุงอาหาร สร้างความอบอุ่นในฤดูหนาว สุมควายตามคอก ไถยุง เหลือบ รัน ไร่ รวมทั้งไม้พื้ในการนึ่งเมี่ยง และการอบถนอมอาหาร ผลไม้บางชนิด ไม้พื้มีความจำเป็นที่สำคัญ หากไม่มีการจัดการที่ดี ไม้ธรรมชาติที่มีอยู่จะไม่เพียงพอในการใช้ประโยชน์ ความอึดอัดขาดแคลนจะเกิดขึ้น ดังนั้น จะต้องมีการวางแผนปลูกไม้โตเร็วขึ้นทดแทน ก็จะทำให้ชุมชนมีไม้พื้ใช้ได้อย่างเพียงพอ ได้แก่ ไม้หาด สะเดา เป้าเลือด มะกอกเกลื่อน ไม้เต้าหลวง ดินเบ็ด ลำไยป้า มะขาม สมอไทย ตะคร้อ บุญนาค แดง เต็ง รัง พลวง ตั้ว มะขามป้อม แคน เมี่ยง มะม่วงป้า กาสามปึก มันปลา นางพญาเสือโคร่ง มะมัน รกฟ้า ลั่นจี่ ลำไย

นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริเพิ่มเติมเกี่ยวกับการปลูกป่าเพื่อใช้พื้ว่า

“...การปลูกป่าสำหรับใช้เป็นพื้ ซึ่งราษฎรจำเป็นต้องใช้เป็นประจำ ในการนี้จะต้องคำนวณเนื้อที่ที่ปลูกเปรียบเทียบกับจำนวนราษฎร ตลอดจนการปลูกและตัดต้นไม้ไปใช้จะต้องใช้ระบบหมุนเวียนและมีการปลูกทดแทน อันจะทำให้มีไม้พื้สำหรับใช้ตลอดเวลา...”

3. ไม้อาหารหรือไม้กินได้

ชุมชนดั้งเดิมเก็บหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ ทั้งการไล่ล่าสัตว์ป่าเป็นอาหาร รวมทั้งพืชสมุนไพร อดิศาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์จึงเป็นแหล่งอาหารเสริมสร้างพลานามัย การปลูกไม้ที่สามารถให้หน่อ ใบ ดอก ผล ใช้เป็นอาหารได้ก็จะทำให้ชุมชนมีอาหารและสมุนไพร ในธรรมชาติเสริมสร้างสุขภาพให้มีกินมีใช้อย่างไม่ขาดแคลน ได้แก่ มะหาด อ้อสะพานควาย เป้าเลือด บูก กลอย กระท้อน จี่เหล็ก มะขาม มะแฉ่วน สมอไทย เลี้ยว ผักหวานป่า มะขามป้อม มะไฟ มะเดื่อ มะปิ่นดง เพกา แคน สะเดา เมี่ยง มะม่วงป้า ประคำติควาย กระบก ผักปุย ขนุน มะปราง มะหลอด มะเฒ่า ส้มป่อย

การปลูกป่าโดยเลือกพันธุ์ไม้ให้มีลักษณะเป็นไม้เพื่อการใช้สอย ไม้เชื้อเพลิงหรือไม้พื้และไม้ผล โดยเลือกจากพันธุ์ไม้ถิ่นหรือเป็นพันธุ์ดั้งเดิมของพื้นที่นั้นในการปลูกยังสามารถจำแนกประโยชน์ได้ 4 อย่างดังนี้

ประโยชน์ 4 อย่าง ได้แก่

1. เมื่อมีการปลูกไม้ที่มีความเหมาะสมและมีคุณสมบัติที่ดี เพื่อการใช้สอยและสามารถนำมาใช้เสริมสร้างอาชีพได้ โดยมีการวางแผนอย่างมีส่วนร่วมและดูแลรักษา ก็จะทำให้ชุมชนมีไม้ไว้ใช้สอยอย่างไม่ขาดแคลน และจะไม่สร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ และหากมีการปลูกในปริมาณที่มากพอ ชุมชนก็สามารถนำมาเสริมสร้างอาชีพได้ ทำให้ชุมชนมีรายได้เสริมให้มีความอยู่ดีกินดีขึ้น
2. ไม้พื้นเป็นวัสดุพื้นฐานของชุมชน หากชุมชนไม่มีไม้พื้นไว้สนับสนุนกิจกรรมครัวเรือน ชุมชนจะต้องเดือนร้อนและสิ้นเปลืองเงินทอง เพื่อการจัดหาแก๊สหุงต้ม หรือจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเพื่อการจัดหาวัสดุเชื้อเพลิงประเภทอื่นๆ
3. พืชอาหารและสมุนไพรรวมทั้งสัตว์และแมลง ที่ชุมชนสามารถเก็บหาได้จากธรรมชาติจะเป็นอาหารที่มีคุณค่าปลอดสารพิษ อันเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน เป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย อีกทั้งถ้ามีปริมาณเกินกว่าที่ต้องการแล้ว ยังสามารถใช้เป็นสินค้าเสริมสร้างรายได้อีกทางหนึ่ง
4. เมื่อมีการปลูกไม้เจริญเติบโตเป็นพื้นที่ขยายเพิ่มขึ้น และมีการปลูกเสริมคุณค่าป่าด้วยพันธุ์ต่างๆ ทำให้เกิดความหลากหลาย และเป็นการอนุรักษ์ดินและน้ำ รวมทั้งก่อให้เกิดการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธาร

พระราชดำริเรื่อง “ป่าเปียก”

พระราชดำริเรื่อง “ป่าเปียก” เป็นแนวพระราชดำรินี้ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงแนะนำให้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริทำการศึกษาทดลองจนได้รับผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ วิธีการสร้างป่าเปียก

1. เริ่มจากทำระบบป้องกันไฟไหม้ป่า โดยใช้แนวคลองส่งน้ำและแนวพืชชนิดต่างๆ ปลูกตามแนวคลองนี้
2. สร้างระบบการควบคุมไฟป่าด้วยแนวป้องกันไฟป่าเปียกโดยอาศัยน้ำชลประทานและน้ำฝน การปลูกต้นไม้ต้องใช้ต้นไม้ที่โตเร็วคลุมแนวร่องน้ำ เพื่อให้ความชุ่มชื้นค่อยๆ ทวีขึ้น และแผ่ขยายออกทั้งสองร่องน้ำ ซึ่งจะทำให้ต้นไม้งอกงามและมีส่วนช่วยป้องกันไฟป่า เพราะไฟป่าจะเกิดขึ้นง่ายหากป่าขาดความชุ่มชื้น

3. การสร้างฝายอนุรักษ์ต้นน้ำตามพระราชดำริ หรือที่เรียกว่า Check Dam ขึ้น เพื่อปิดกั้นร่องน้ำ หรือลำธารขนาดเล็กเป็นระยะๆ เพื่อใช้เก็บน้ำและตะกอนดินไว้บางส่วน โดยน้ำที่เก็บไว้จะซึมเข้าไปสะสมในดินทำให้ชุ่มชื้น แฉะขยายเข้าไปทั้งสองด้านก็กลายเป็นป่าเปียก
4. จากนั้นเข้าสู่ขั้นตอนการสูบน้ำเข้าไปในระดับสูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ แล้วปล่อยน้ำลงทีละน้อยให้ค่อยๆ ไหลซึมดินเพื่อช่วยเสริมการปลูกป่าบนพื้นที่สูง ๆ
5. ขั้นสุดท้ายให้ปลูกกล้วยในพื้นที่ที่กำหนดให้เป็นช่องว่างของป่า ประมาณ 2 เมตร หากเกิดไฟไหม้ป่าก็จะปะทะต้นกล้วย ซึ่งเป็นไม้ชุ่มน้ำไว้ได้มากกว่าพืชอื่น ทำให้ลดการสูญเสียน้ำลงได้มาก

ฝายอนุรักษ์ต้นน้ำตามพระราชดำริ

เป็นที่ทราบทั่วกันว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการอยู่รอดของป่าไม้เป็นอย่างยิ่ง ทรงเสนอเครื่องมือที่จะใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้ที่ได้ผลดียิ่ง โดยทรงพิจารณาเห็นว่าเหตุแห่งปัญหาที่สำคัญซึ่งเป็นตัวแปรแห่งความอยู่รอดของป่าไม้ คือ “น้ำ” อันเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงแนะนำให้ฝายกั้นน้ำ หรือที่เรียกว่า Check Dam หรือที่เรียกกันว่า “ฝายอนุรักษ์ต้นน้ำตามพระราชดำริ” (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554)

ฝายอนุรักษ์ต้นน้ำตามพระราชดำริ ลักษณะเป็นสิ่งก่อสร้างขวางกั้นทางเดินของลำน้ำ ซึ่งปกติมักจะกั้นห้วยลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำหรือพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง และหากช่วงที่น้ำไหลแรงก็สามารถชะลอการไหลของน้ำให้ช้าลง และทันเก็บตะกอนไม่ให้ไหลลงไปในบริเวณลุ่มน้ำตอนล่าง นับเป็นการอนุรักษ์ดินและน้ำได้ดีมากอีกวิธีหนึ่ง นอกจากนี้ฝายอนุรักษ์น้ำตามพระราชดำรินี้มีประโยชน์ในการช่วยลดการพังทลายของดิน และลดความรุนแรงของกระแสน้ำในลำห้วย ทำให้ระยะเวลาในการไหลของน้ำเพิ่มมากขึ้น ความชุ่มชื้นมีเพิ่มขึ้น และแผ่ขยายกระจายความชุ่มชื้นออกไปเป็นวงกว้างในพื้นที่ทั้งสองข้างของลำห้วย อีกทั้งช่วยกักเก็บตะกอนที่ไหลมากับน้ำในลำห้วยให้ดีขึ้น เป็นการช่วยยืดอายุแหล่งน้ำตอนล่างให้ดินชั้นล่างคุณภาพของน้ำดีขึ้น มีตะกอนปะปนน้อยลง เป็นการเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพให้แก่พื้นที่จากการที่ความชุ่มชื้นเพิ่มขึ้น ความหนาแน่นของพันธุ์พืชก็ย่อมจะมีมากขึ้นด้วย และการที่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้บางส่วนนี้ ทำให้เกิดเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ และใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคของมนุษย์และสัตว์ต่างๆ ตลอดจนนำไปใช้ในการเกษตรได้อีกด้วย เกี่ยวกับรูปแบบและลักษณะฝายอนุรักษ์ต้นน้ำตามพระราชดำรินั้น ได้พระราชทานพระราชดำรัสว่า

“...ให้พิจารณาดำเนินการสร้างฝายแบบประหยัด โดยใช้วัสดุราคาถูกลงและหาง่ายในท้องถิ่น เช่น แบบทิ้งหินคลุมด้วยตาข่ายปิดกั้นร่องน้ำกับลำธารเล็กเป็นระยะๆ เพื่อใช้เก็บกักน้ำและตะกอนดินไว้บางส่วน โดยน้ำที่กักเก็บไว้จะซึมเข้าไปในดิน ทำให้ความชุ่มชื้นแผ่ขยายออกไปทั้งสองข้าง ต่อไปจะสามารถปลูกพันธุ์ไม้ป้องกันไฟ พันธุ์ไม้โตเร็ว และพันธุ์ไม้ไม่ทิ้งใบ เพื่อฟื้นฟูที่ต้นน้ำลำธารให้มีสภาพเขียวชุ่มชื้นเป็นลำดับ...”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานคำแนะนำให้จัดทำฝายอนุรักษ์ต้นน้ำตามพระราชดำริ 3 รูปแบบดังนี้

1. ฝายแบบท้องถิ่นเบื้องต้น เป็นการก่อสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ ตั้งแต่กิ่งไม้ และท่อนไม้ล้ม ขอนนอนไพร ขนาบด้วยก้อนหินขนาดต่างๆ ในลำห้วย ซึ่งเป็นการก่อสร้างง่ายๆ ก่อสร้างในบริเวณตอนบนของลำห้วยหรือร่องน้ำ ซึ่งจะสามารถดักตะกอน ชะลอการไหลของน้ำ และเพิ่มความชุ่มชื้นบริเวณรอบฝายได้เป็นอย่างดี วิธีการนี้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อย หรืออาจไม่เสียค่าใช้จ่ายเลย นอกจากใช้แรงงานเท่านั้น
2. ฝายแบบเรียงด้วยหินก้อนข้างถาวร ก่อสร้างบริเวณตอนกลางและตอนล่างของลำห้วยหรือร่องน้ำ จะสามารถดักตะกอนและกักน้ำในช่วงฤดูแล้งได้บางส่วน
3. ฝายแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นการก่อสร้างแบบถาวรส่วนมากจะดำเนินการในบริเวณตอนปลายของลำห้วยหรือร่องน้ำ จะสามารถดักตะกอนและเก็บน้ำในฤดูแล้งได้ดี

จากแนวคิดและทฤษฎีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเรื่องการฟื้นฟูป่าที่สามารถสร้างเป็นแนวป้องกันไฟป่าจากทฤษฎีเรื่องป่าเปียก และการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นในพื้นที่ป่าเพื่อชะลอการไหลของน้ำ และกักเก็บน้ำเพื่อสร้างความชุ่มชื้นในพื้นที่ รวมถึงเป็นแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคและการเกษตร ยังมีแนวคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นี้

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

คณะอนุกรรมการเพื่อจัดทำคู่มือการทำแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดให้ความหมาย การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึงการดูแล ป้องกัน รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายหรือเสื่อมสภาพลง

มาตรา (2548) อธิบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ไว้คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ฉะนั้นการอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ

การอนุรักษ์ยังหมายถึงการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด และยืดอายุการใช้งานให้ยาวนานที่สุด มีหลักการสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้สอดคล้องกับหลักอนุรักษ์วิทยาดังต่อไปนี้ (สุกาญจน์, 2550)

1. การถนอม การถนอมเป็นหลักการเพื่อพยายามคงสภาพ ทั้งปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ โดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
2. การบูรณะฟื้นฟู คือ การบูรณะฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับความเสียหายเนื่องจากสาเหตุต่างๆ ให้กลับคืนสู่สภาพเกือบคงเดิมอีกครั้ง เช่น การนำกล้าไม้มาปลูกเสริมในบริเวณที่ต้นไม้ใหญ่ถูกโค่นลง และต้องเฝ้าบำรุงรักษาจนกระทั่งต้นไม้ขึ้นเติบโต ต่อสู้กับอันตรายต่างๆ ได้ การปิดป่าก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยฟื้นฟูสภาพป่าไม้ของประเทศให้เพิ่มขึ้นหรือสมบูรณ์มากขึ้น
3. การนำมาใช้ใหม่ คือ หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ได้ดีกับทรัพยากรน้ำและแร่ธาตุบางชนิดเท่านั้น ส่วนทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ จะกระทำไดยาก
4. การเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้งาน เนื่องจากทรัพยากรบางชนิดที่ปรากฏอยู่ในสภาพธรรมชาติจะไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้มาก เช่น น้ำที่ไหลลงตามลำน้ำ แต่ถ้ายกระดับของน้ำให้สูงขึ้น พลังงานน้ำไหนจะสามารถนำมาใช้ผลิตพลังงานไฟฟ้าได้ เป็นต้น
5. การนำสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน คือ การนำสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาใช้ทดแทน ซึ่งจะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติมีอายุการใช้งานเพิ่มมากขึ้น เช่น ในประเทศที่ขาดแคลนเชื้อเพลิงเพื่อใช้ในการหุงต้ม ได้ทำการศึกษาค้นคว้าเพื่อนำพลังงานแสงอาทิตย์มาใช้ทดแทน ลดปัญหาการตัดไม้มาทำฟืน และยืดอายุการใช้งานของพลังงานเชื้อเพลิงจากแร่ธาตุให้ยาวนานออกไป
6. การสำรวจแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพิ่ม กล่าวได้ว่าการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มเติมนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะเป็นการค้นหาทรัพยากรธรรมชาติที่หลงเหลืออยู่ในภายในผิวโลกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติต่อไป ทั้งการค้นพบปิโตรเลียมในอ่าวไทย การสำรวจหาแหล่งประมงทะเล เป็นต้น

7. การประดิษฐ์ของเทียมขึ้นมาใช้ ด้วยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ทำให้มนุษย์สามารถประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ แปลกๆ ขึ้นมาใช้ทดแทน เช่น ยางเทียม โคมเทียม หรือการสังเคราะห์สารเคมีเพื่อนำมาใช้ทดแทนสารสกัดที่ได้จากพืชที่นำมาผลิตยารักษาโรค เป็นต้น จากความสามารถของมนุษย์ดังกล่าว จึงช่วยลดปริมาณการใช้ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดให้น้อยลง

กรมป่าไม้ (2536) ได้กำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ดังนี้

1. นโยบายการจัดการป่าไม้ เนื่องจากกรมป่าไม้เพียงหน่วยงานเดียวต้องดูแลรักษาพื้นที่ป่าถึงร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั่วประเทศ จึงควรที่รัฐจะวางนโยบายมุ่งหนักไปในการจัดการป่าไม้สำหรับเป็นป่าป้องกันภัยหรือเป็นป่าเพื่อใช้ประโยชน์แบบเอนกประสงค์ให้มากที่สุด ซึ่งได้แก่ ป่าต้นน้ำลำธาร อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

2. การปลูกสร้างสวนป่า ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เนื่องจากพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายมีอยู่มากมายและประชาชนได้เข้ายึดครองหมดแล้ว การปลูกสร้างสวนป่าจึงควรพิจารณาเลือกปลูกในที่เหมาะสม ถูกต้องตามวัตถุประสงค์และโดยประหยัดก่อนและควรแบ่งประเภทของการปลูกสวนป่า เช่น การปลูกป่าเพื่อผลิตไม้ที่มีคุณภาพ มีราคา การปลูกสร้างสวนป่าเพื่อใช้ไม้ในการอุตสาหกรรม การปลูกป่าตามหัวไร่ปลายนารือป่าเพื่อชุมชนในชนบท การปลูกป่าตามต้นน้ำลำธาร การปลูกป่าไม้ไฟ เป็นต้น

3. การดำเนินงานในด้านการอนุรักษ์ กิจกรรมป่าไม้ด้านการอนุรักษ์นับว่ามีความจำเป็นมากขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะป่าไม้บริเวณต้นน้ำลำธารถูกทำลายเป็นอันมาก ทำให้เกิดการกัดเซาะหน้าดิน และเกิดอุทกภัยถี่ขึ้นทุกที เป็นเหตุนำไปสู่ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจ จึงควรรีบปรับปรุงแก้ไข โดยดำเนินการกำหนดป่าที่เป็นต้นน้ำลำธาร อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าให้แน่นอน แล้วเข้าดำเนินการควบคุมป้องกันอย่างจริงจัง กำหนดขอบเขตให้เป็นแหล่งทำมาหากินของชาวเขา ควบคุมไม่มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานและทำไร่เลื่อนลอย พยายามส่งเสริมให้ปลูกไม้ยืนต้น กรณีพืชไร่ก็ควรแนะนำให้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินบนภูเขาให้ถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์ดินและน้ำ ปลูกป่าและพืชคลุมดินในบริเวณที่ถูกแผ้วถางและปราศจากพืชคลุมดินการป้องกันไฟป่าและการก่อสร้างทางด้านวิศวกรรมควบคู่กับการปลูกป่า

4. การเพิ่มผลผลิตและการใช้ประโยชน์ป่าไม้ รัฐควรมีนโยบายส่งเสริมให้เอกชนมีบทบาทในการปลูกสร้างสวนป่าและการสร้างความมั่นใจในด้านการตลาด

5. การให้การศึกษอบรมการเผยแพร่ ความรู้และการประชาสัมพันธ์ ควรให้ประชากรและเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกคนได้ทราบถึงประโยชน์และคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ และโทษ

ของการทำลาย รวมทั้งวิธีการอนุรักษ์ ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาติประสบความสำเร็จได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

องอาจ (2545) กล่าวถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดผลผลิตที่ยั่งยืนและมีใช้อย่างต่อเนื่องตลอดไป สามารถดำเนินการได้ดังนี้

1. ยึดหลักการอนุรักษ์ 3 ประเด็นใหญ่ๆ คือ การใช้อย่างฉลาด การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และการสงวนของทรัพยากร และเลือกใช้วิธีการอนุรักษ์วิธีใดวิธีหนึ่งตามความเหมาะสม ได้แก่ การใช้ การเก็บกัก การรักษาซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน และการแบ่งเขต

2. แบ่งเขตการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ออกเป็น 3 เขต ตามลักษณะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ดังนี้

2.1 เขตพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ ควรมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ดังนี้

2.1.1 ป่าที่สมบูรณ์ จะเน้นการป้องกันการบุกรุกทำลายป่า

2.1.2 ป่าเสื่อมโทรม จะเน้นการฟื้นฟูและซ่อมแซมให้ป่าอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ดังเดิม

2.1.3 ป่าที่มีคุณค่าทางนิเวศ จะเน้นการจัดการในรูปป่าอนุรักษ์

2.2 เขตพื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากรป่าไม้ต้องคำนึงถึงการใช้ประโยชน์เนื้อไม้เป็นหลัก และเน้นการจัดการป่าไม้ให้ได้ผลผลิตที่ยั่งยืน คือมีไม้ใช้อย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องตลอดไป

2.3 เขตพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม การจัดการทรัพยากรป่าไม้จะต้องเน้นการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมโดยการปล่อยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติจากป่าดั้งเดิม การปลูกสร้างสวนป่าหรือการปฏิรูปที่ดิน

แนวคิดการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

Byron and Arnold (อ้างโดย อำไพ พรดีแสงสุวรรณ, 2549) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าสามารถจำแนกออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือ

1. คนที่อาศัยอยู่ในป่า หาเลี้ยงชีพโดยการล่าสัตว์ เก็บหาของป่า หรือทำไร่หมุนเวียน และเป็นคนที่พึ่งพิงป่าอย่างมากในการดำรงชีพ คนที่จัดอยู่ในประเภทนี้มักเป็นคนพื้นเมืองในท้องถิ่นหรือชนกลุ่มน้อย ซึ่งโดยทั่วไปจะอยู่นอกกระแสทางเศรษฐกิจและการเมือง

2. คนที่อาศัยใกล้ป่า โดยทั่วไปมักทำการเกษตรอยู่ภายนอกป่า และใช้ประโยชน์ผลผลิตจากป่า เช่น ไม้ฟืน อาหาร และสมุนไพร เป็นต้น เพื่อเลี้ยงชีพหรือนำมาซึ่งรายได้

3. คนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมเชิงธุรกิจการค้า เช่น คัดจับสัตว์ ขุดหาแร่ ตัดไม้ กลุ่มคนที่จัดอยู่ในประเภทนี้แตกต่างจากสองประเภทแรก โดยคนเหล่านี้มีรายได้จากแรงงานที่ได้จากการพึ่งพิงป่ามากกว่าที่จะเป็นผู้ใช้ประโยชน์ผลผลิตจากป่าเพื่อเลี้ยงชีพโดยตรง

วิระวัฒน์ (2539 อ้างโดย อำไพ พรสิแสงสุวรรณ, 2549) กล่าวว่า การพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของครัวเรือนชนบทแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. การพึ่งพาเพื่อการยังชีพ เป็นลักษณะการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญที่สุดของครัวเรือนชนบท ซึ่งชาวชนบทส่วนใหญ่ก็ยังพึ่งพิงป่าไม้ในฐานะแหล่งทรัพยากรเพื่อการยังชีพในรูปปัจจัยสี่ ได้แก่ ในด้านอาหารจะมีการเก็บหาอาหารจากพืชผักป่า จากส่วนต่างๆ ของต้นไม้รวมทั้งอาหารที่ได้จากสัตว์ป่า หรือผลิตภัณฑ์จากสัตว์ป่า นอกจากนี้ยังใช้เป็นส่วนประกอบของการผลิตอาหารในรูปของเชื้อเพลิง เช่น ฟืนและถ่าน ในด้านของเครื่องนุ่งห่ม ปัจจุบันเครื่องนุ่งห่มส่วนใหญ่ทำมาจากไม้ เช่นการสกัดเนื้อไม้มาทำเป็นไหมเทียม ในด้านที่อยู่อาศัยของครัวเรือนชนบทนั้นจะมีผลผลิตจากป่าประกอบกันขึ้นเป็นโครงร่าง และส่วนประกอบของที่อยู่อาศัยทุกหลังคาเรือน เช่น เสา พื้น โครงหลังคา ฝา ฯลฯ และในด้านยารักษาโรค ครัวเรือนชนบทส่วนใหญ่จะพึ่งพิงสมุนไพรจากป่าเพื่อใช้ในการบำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ เช่น ยาแก้โรคเรื้อนจากน้ำมันของผลกระเบา ยารักษาโรคความดันโลหิตสูงจากรากของต้นระย้อม ยารักษาโรคหัวใจจากเมล็ดของต้นแสลงใจ ยาแก้ปวดแสบและเมื่อยล้าจากต้นหางไหล ฯลฯ

2. การพึ่งพิงเพื่อการสร้างรายได้ เป็นลักษณะการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ที่ครัวเรือนชนบทเก็บหาทรัพยากรป่าไม้ นำไปขายเป็นรายได้ของครัวเรือนเพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งอุปโภคบริโภคที่ครัวเรือนขาดแคลนหรือหาไม่ได้จากป่าไม้ ลักษณะการขายแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การขายทรัพยากรที่เก็บหามาได้จากป่าไม้โดยคงสภาพเดิม ได้แก่ ฟืน เห็ด อาหารจากพืชผักป่า ผลไม้ป่า หรือเนื้อสัตว์ป่าและผลิตภัณฑ์จากสัตว์ป่า

2.2 การขายทรัพยากรที่เก็บหามาได้จากป่าไม้โดยการแปรรูปแล้ว ได้แก่ เสื่อ ผลิตภัณฑ์จากไม้ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ วัสดุก่อสร้างต่างๆ จากหวาย ไม้ไผ่ เป็นต้น

3. การพึ่งพิงเพื่อเป็นปัจจัยการผลิต เป็นลักษณะการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ที่ครัวเรือนชนบทนำทรัพยากรจากป่าไม้มาใช้เป็นปัจจัยการผลิต ซึ่งส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรมทั้งทางตรงทางอ้อม

3.1 ในทางตรง ได้แก่ คราวเรือนชนบทนำทรัพยากรป่าไม้มาใช้ทำเป็นเครื่องมือหรือส่วนประกอบของเครื่องมือทางการเกษตร เช่น จอบ เสียม คราด คันไถ นำมูลค้างคาวมาใช้เป็นปุ๋ย นำส่วนต่างๆ ของต้นไม้มาใช้เป็นอาหารให้สัตว์เลี้ยง ใช้วัสดุที่ได้จากป่าไม้มาทำเป็นยาปราบศัตรูพืช เช่น สะเดา แม้กระทั่งการใช้พื้นที่ป่าเป็นที่ดินในการผลิตพืชเกษตรกรรมโดยตรง

3.2 ในทางอ้อม ได้แก่ นอกจากป่าช่วยในการกำจัดศัตรูพืช ต้นไม้ในป่าตรึงธาตุอาหารของพืชไว้ที่ปมรากรวมกับปุ๋ยที่เกิดจากการทับถมของอินทรีย์สารจากพืชและสัตว์ต่างๆ ปลดปล่อยออกจากป่าไม้มาตามกระแสน้ำสู่แปลงเกษตรกรรมของชุมชน เป็นการปรับปรุงคุณสมบัติทางกายภาพของดิน รวมทั้งเป็นแหล่งผลิตน้ำเพื่อการเกษตรกรรมในหน้าแล้ง

ประวิทย์ (2544) กล่าวว่า ป่าไม้มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ความจำเป็นขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้แก่ ปัจจัยสี่ที่มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยจากป่า คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค หากได้จากป่าไม้ทั้งสิ้น มนุษย์ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้หากไม่มีป่าไม้ จะเห็นได้ว่ามนุษย์มีความเกี่ยวข้องกับป่าไม้มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย โดยเริ่มต้นตั้งแต่ใช้ไม้ฟืนสำหรับให้แม่อยู่ไฟ สร้างบ้านเรือนสำหรับอยู่อาศัย อาหาร ซึ่งได้จากส่วนของต้นไม้ สุดท้ายคือโลงสำหรับใส่ศพผู้ตาย และนำไปเผาในป่าช้า

คณินิจ (2553) กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมของทรัพยากรป่าไม้เอาไว้ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ทางตรง ประโยชน์ที่มนุษย์ได้รับจากทรัพยากรป่าไม้โดยตรง เพื่อตอบสนองความต้องการตามหลักปัจจัยสี่ ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ การใช้ประโยชน์จากผลิตผลหลักของทรัพยากรป่าไม้ เป็นผลิตผลที่มนุษย์นำเอาไม้มาใช้ประโยชน์โดยตรง เช่น ใช้ในการก่อสร้างที่อยู่อาศัย สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเกษตร การนำไม้เนื้ออ่อนมาเป็นวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรม การนำไม้มาเป็นเชื้อเพลิง เป็นต้น และการใช้ประโยชน์จากผลิตผลรองของทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นผลผลิตจากป่าชนิดอื่นๆ นอกเหนือจากไม้ เช่น เปลือกไม้ ยางไม้ต่างๆ กระจัง จี๊ผึ้ง ผลไม้ เมล็ดไม้ หวาย ผักต่างๆ เช่น ผักหวาน ผักกูด เป็นต้น ชัน ไม้หอม สมุนไพร และหญ้าที่ใช้นำมาลงหลังคา รวมทั้งเป็นแหล่งสร้างงานและรายได้ ป่าไม้ทำให้คนมีอาชีพและมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการจำหน่ายของป่า นับว่าเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้ป่า

2. การใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้ ทางอ้อม การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ในทางอ้อม ซึ่งไม่สามารถที่จะคิดเป็นตัวเงิน และมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าใช้ประโยชน์ทางตรง

เช่นแหล่งต้นน้ำลำธารเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า หรือเป็นที่หลบภัย หากป่าถูกทำลายสัตว์ป่าจะขาดแคลนอาหารและที่อยู่อาศัย ช่วยปรับสภาพอากาศบริสุทธิ์และไม่ร้อนจัดจนเกินไป ป้องกันการพังทลายของดิน ลดความรุนแรงของพายุ บรรเทาอุทกภัย การใช้ประโยชน์ทางด้านนันทนาการ และเป็นแหล่งศึกษาทางด้านวิชาการ อีกทั้งยังเป็นแหล่งรวมความสดชื่นสวยงามทางธรรมชาติ เช่น น้ำตก พันธุ์ไม้ป่า ความร่มรื่นและภูมิทัศน์ที่สวยงาม

วนิดา (2539) ได้จำแนกของป่าในประเทศไทยออกเป็นหมวดหมู่ ตามลักษณะของของป่านั้น โดยได้จำแนกของป่าเป็น 9 กลุ่ม คือ

1. หวาย เป็นพันธุ์ไม้จำพวกปาล์ม มีลำต้นเลื้อยไปตามดินหรือเกาะไปตามต้นไม้ อื่นๆ ในโลกนี้มีอยู่ประมาณ 600 ชนิด 14 สกุล ในประเทศไทยพบ 55 ชนิด 6 สกุล ได้แก่ Calamus, Korthalsia, Daemonorops, Plectocomia, Myrialepsis และ Plectocomiopsis พบขึ้นในป่าธรรมชาติ จากการปลูกยังมีจำนวนน้อยมาก ในประเทศไทยส่วนใหญ่พบทางภาคใต้ของประเทศและรองลงมาทางภาคเหนือ และภาคกลางตามลำดับ ขึ้นทั่วไปในป่าพรุ ป่าดิบแล้ง ป่าดิบชื้น และป่าเบญจพรรณ ประโยชน์ที่สำคัญคือ ใช้ทำเฟอร์นิเจอร์ เครื่องเรือน เครื่องใช้ เช่น หมวก ตะกร้า และเสื่อ เป็นต้น ใช้ทำอุปกรณ์กีฬา หน่อและยอดใช้เป็นอาหาร นอกจากนี้ยังใช้เป็นสมุนไพรรักษาโรค เช่น รมาดิซึม หอบหืด ท้องร่วง แก้วกีด และโรคกล้ามเนื้อ

2. ไม้ เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว มีทั้งหมด 1,250 ชนิด 65 สกุลในโลก ในประเทศไทยพบไม้ 55 ชนิด 13 สกุล ได้แก่ Arundinaria, Bambusa, Cephalostachyum, Dendrocalamus, Dinochloa, Gigatochloa, Melocalamus, Neohouzeaua, Pseudosasa, Schizostachyum, Teinostachyum และ Thyrsostachys เนื่องจากประเทศไทยในเขตโซนร้อนมีฝนตกชุก สภาพทั่วไปจึงเหมาะต่อการเจริญเติบโตและการกระจายพันธุ์ของไม้ ป่าไม้พบได้ทั่วไป เช่น ป่าเบญจพรรณ ป่าดิบ ป่าดิบเขา เป็นต้น มนุษย์ได้รู้จักการใช้ประโยชน์จากไม้มานาน สามารถใช้ประโยชน์ได้ตั้งแต่ราก ใบ ลำต้น และหน่อไม้ ซึ่งส่วนใหญ่ได้นำมาใช้ประโยชน์โดย ลำต้นใช้ในการก่อสร้าง ทำพื้น และฝาผนัง ทำห้าง นักร้าน บันได รั้ว ภาชนะ เครื่องเล่น เครื่องดนตรี เฟอร์นิเจอร์ จักสาน ทำฟืน เป็นวัตถุดิบในการทำเยื่อกระดาษ หน่อไม้ใช้เป็นอาหาร ใบใช้ห่อขนม นอกจากนี้ป่าไม้ยังมีประโยชน์ในการป้องกันลมได้อย่างดี และป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน

3. ชันและยาง คือ สารเหลวๆ ที่ไหลออกจากส่วนต่างๆ ของพืช เช่น ได้เปลือกไม้หรือเนื้อไม้ ถ้าสารที่ไหลออกมามีลักษณะเหลวข้นเรียกว่า ยาง ถ้ามีลักษณะแข็งเป็นก้อนซึ่งเกิดจากสารพวกน้ำมันหอมระเหยได้ระเหยออกไปจึงเหลือเป็นยางที่มีลักษณะแข็งเรียกว่า ชัน ชันและยางมีสีน้ำตาลแตกต่างกันออกไปอาจเป็นสีขาว สีเหลือง สีทอง สีแดง สีน้ำตาล หรือสีดำ แล้วแต่ชนิด

ของต้นไม้มัดแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ ทุภักซึ่งเป็นยางที่มีคุณสมบัติละลายน้ำได้ ชันเป็นยางที่มีลักษณะเป็นก้อนแข็ง โอลิโอเรซินเป็นยางที่มีส่วนผสมของน้ำมันหอมระเหยในอัตราที่สูงมีลักษณะเป็นก้อนแข็ง และกัมเรซินเป็นยางไม้ที่มีกัมผสมอยู่ด้วย ละลายในน้ำได้เพียงบางส่วน ชันและยางที่พบในประเทศไทยมี 27 ชนิด เช่น ชันตะเคียน ชันเคี่ยม ชันมะกอกป่า น้ำมันยางนา ยางรัก ยางขนุนนก กายาน ยางสน เป็นต้น ประโยชน์ที่สำคัญคือใช้ในอุตสาหกรรมต่างๆ เช่น สี น้ำมันชักเงา ยาหมึกพิมพ์ เป็นต้น

4. สมุนไพรและเครื่องเทศ พืชชนิดเดียวกันอาจเป็นทั้งสมุนไพรและเป็นทั้งเครื่องเทศขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์พืชนั้นๆ เช่น อบเชย พริกไทย ลูกจันทร์เทศ เป็นต้น ถ้านำพืชเหล่านั้นไปรักษาโรคก็เป็นสมุนไพร ถ้านำไปแต่งกลิ่นอาหารก็ถือเป็นเครื่องเทศ สมุนไพรในปัจจุบันมีมากกว่า 1,000 ชนิด แต่มีประมาณ 100 ชนิดที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น หญ้าหนวดแมว เปล้า เสดดพังพอน ขมิ้นต้น มะตูม กำลังช้างสาร เป็นต้น

5. พืชอาหาร พืชอาหารที่เก็บจากป่า จัดเป็นประเภทของป่าประเภทหนึ่งประกอบไปด้วย พืชผักป่า พืชหัว ผลไม้ป่า และเห็ด มีพืชหลายชนิดที่ได้พัฒนาจนเป็นพืชเศรษฐกิจเนื่องจากเป็นพืชอเนกประสงค์ และเป็นพืชที่นิยมรับประทานกันทั่วไป บางชนิดได้มีการพัฒนาจนมีรสชาติที่ดีขึ้น สำหรับพืชอาหารที่ได้รับพัฒนาและมีคุณค่าในทางเศรษฐกิจมีดังนี้

5.1 พืชผักป่าเป็นพืชที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของประชาชนในชนบทสูงสุดเนื่องจากการเก็บหาพืชผักป่ามาใช้เป็นอาหารประจำวัน และขายในท้องตลาด ปัจจุบันยังไม่มีการสำรวจปริมาณของพืชผักที่ประชาชนได้มีการบริโภคกันในประเทศ

5.2 พืชอาหารป่าเบ็ดเตล็ด นอกจากพืชผักป่า ยังมีพืชหัว หน่อไม้ หน่อหวาย ผลไม้ป่า อีกหลายชนิดที่ราษฎรเก็บกินเป็นอาหาร แต่ยังไม่มีการสำรวจมากนัก

5.3 เห็ดกินได้ ส่วนใหญ่พบมากในฤดูฝน ใช้ในการทำอาหาร บางชนิดได้เป็นสมุนไพรรักษาโรคได้ ปัจจุบันได้มีการพัฒนาเพาะเลี้ยงเห็ดหลายชนิด เช่น เห็ดหอม เห็ดฟาง เห็ดนางฟ้า เห็ดนางรม แต่ยังมีเห็ดที่มีราคาแพงและไม่สามารถเพาะเลี้ยงได้ เช่น เห็ดเผาะหรือเห็ดถอบ

6. แมลงอุตสาหกรรมและแมลงกินได้ แมลงหลายชนิดมีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณ และได้มีการพัฒนาแมลงซึ่งได้จากป่ามาสู่อุตสาหกรรม มี 2 ชนิด คือ ครั่งและผึ้ง และบางชนิดมีการซื้อขายกันตามตลาดในท้องถิ่น ส่วนแมลงกินได้ที่ได้มีการซื้อขายในตลาดท้องถิ่นมีปริมาณไม่มากนัก แต่ก็สามารถเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือนในชนบท แมลงของป่าแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ ครั่ง ผึ้ง และแมลงกินได้ เช่น ตั๊กแตน อีหนู ไช้เม็ดแดง คอแมงดา กูดจี มั่นแมงกว้าง แตน จักจั่น แมลงเม่า จิ้งหรีด หนอนไหมไผ่ เป็นต้น

7. ไม้หอม ไม้หอมหลายชนิดได้ถูกกำหนดเป็นของป่าหวงห้ามและไม้หวงห้าม ได้มีการนำไม้หอมมาสกัดน้ำมันหอมระเหยเพื่อใช้ประโยชน์ แต่การพัฒนาด้านน้ำมันหอมระเหย ยังไม่สู้เจริญมากนัก ไม้หอมที่น่าสนใจ เช่น จันทน์ชะมด หรือ จันทน์หอม นันทนา ทามัง จันทน์แดง สบหรือไม้หอม แก้งี้พระร่วง และกฤษณา เป็นต้น

8. เปลือกไม้ เปลือกไม้บางชนิดได้ถูกกำหนดเป็นของป่าหวงห้าม ในปัจจุบันยัง ไม่มีการศึกษามากนัก ส่วนใหญ่ใช้ในการย้อมสีธรรมชาติ บางชนิดใช้เป็นสมุนไพร และบางชนิด ใช้เป็นเครื่องเทศ บางชนิดใช้เกี่ยวพันกับหมาก บางชนิดใช้เป็นวัตถุดิบในการทำรูป เปลือกไม้ ประกอบไปด้วยแทนนินเป็นจำนวนมาก แต่ในประเทศไทยยังไม่มีการผลิตแทนนินโดยใช้เปลือก ไม้เป็นแหล่งวัตถุดิบ เปลือกไม้ที่มีการเก็บหาในประเทศไทยในปัจจุบันมีอยู่ 12 ชนิด คือ เปลือก มะหาด ปอกระเสา อบเชย เคี่ยม พะยอม ตะเคียน สีสียดเปลือก แสม โกกงาง โกกงางแดง ก่อ และ ยางบก

9. แทนนินและสีธรรมชาติ ได้จากการนำเนื้อไม้ส่วนต่างๆ ของต้นไม้ เช่น ผล เปลือก ใบ มาใช้ประโยชน์เป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่ของป่า ซึ่งในการใช้ประโยชน์นี้อาจใช้ส่วน ต่างๆ ของต้นไม้โดยตรงหรือการสกัดนำมาใช้ประโยชน์ก็ได้ ประเทศไทยมีการสกัดแทนนิน แบบ หยาบๆ ที่เรียกกันว่าสีเสียดในอุตสาหกรรมครัวเรือนขนาดเล็กทางภาคเหนือของประเทศไทยแทน นิน ภาษาพื้นเมืองเรียกว่า น้ำฝาด มีอยู่ในเปลือกไม้ เนื้อไม้ และผลไม้ ใช้ในการฟอกหนัง ทำหมึก พิมพ์ ทำสีย้อมผ้าให้ทนทาน และใช้เป็นส่วนผสมในยารักษาโรคและเครื่องสำอางบางชนิด นอกจากนั้นยังสามารถนำมาสังเคราะห์เป็นกาวยึดไม้ สีธรรมชาติที่ได้จากพืชชนิดต่างๆ

ดังนั้นการพึงพิงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้เป็นความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับป่าที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่อดีตมาอย่างยาวนาน วัตถุประสงค์หลักในการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรป่าไม้เปรียบเสมือนปัจจัย 4 ในการดำรงชีพ กล่าวคือเป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม รวมไปถึงการสร้างบ้านเรือน เป็นการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้ตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนั้นสิ่งมีชีวิตอื่นๆยังได้พึงพิงป่าเพื่อเป็นแหล่งอาหารและที่อยู่อาศัยเช่นเดียวกับมนุษย์ ทรัพยากรป่าไม้ถือระบบนิเวศที่ยิ่งใหญ่และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบนิเวศอื่นบนโลกใบนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

จุฬามาศ (2546) เสนอว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ หมายถึง “การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุม การใช้และกระจายทรัพยากร ตลอดจนมีปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกของสังคม”

ในขณะที่ ประวิทย์ (2544) กล่าวว่า โดยทั่วไปกระบวนการมีส่วนร่วมจะประกอบไปด้วย

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่ต้องใช้
3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการของความช่วยเหลือจากภายนอก
4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคลและสังคม
5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

นอกจากนั้นการแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นยังสามารถแบ่งได้หลายวิธีขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ ซึ่งการแบ่งระดับขึ้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจแบ่งได้จากระดับต่ำสุดไปหาระดับสูงสุด แบ่งออกเป็น 7 ระดับ กล่าวคือถ้าระดับการมีส่วนร่วมต่ำ จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมจะมากและยิ่งระดับการมีส่วนร่วมสูงขึ้นเพียงใด จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมก็จะลดลงตามลำดับ ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนเรียงตามลำดับจากต่ำสุดไปหาสูงสุด (ถวิลวดี บุรีกุล, 2548) ได้แก่

1. ระดับการให้ข้อมูล เป็นระดับต่ำสุดและเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดของการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้วางแผนโครงการกับประชาชน เพื่อให้ข้อมูลแก่ประชาชนเกี่ยวกับการตัดสินใจของผู้วางแผนโครงการ แต่ไม่เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นหรือเข้ามาเกี่ยวข้องใดๆ เช่น การแถลงข่าว การแจกข่าว เป็นต้น

2. ระดับการเปิดรับความคิดเห็นจากประชาชน เป็นระดับขั้นที่สูงกว่าระดับแรก กล่าวคือ ผู้วางแผนโครงการเชิญชวนให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นเพื่อให้ได้ข้อมูลมากขึ้น และประเด็นในการประเมินข้อดีข้อเสียชัดเจนยิ่งขึ้น

3. ระดับการปรึกษาหารือ เป็นระดับขั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนที่สูงกว่าการเปิดรับความคิดเห็น เป็นการเจรจากันอย่างเป็นทางการระหว่างผู้วางแผนโครงการและประชาชน เพื่อประเมินความก้าวหน้าหรือระบุประเด็นหรือข้อสงสัยต่างๆ

4. ระดับการวางแผนร่วมกัน เป็นเรื่องการมีส่วนร่วมที่มีขอบเขตกว้างมากขึ้น มีความรับผิดชอบร่วมกันในการวางแผนเตรียมโครงการ และผลที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการเหมาะสมที่จะใช้สำหรับการพิจารณาประเด็นที่มีความยุ่งยากซับซ้อนและมีข้อโต้แย้งมาก

5. ระดับการมีส่วนร่วมปฏิบัติ คือ เป็นระดับที่ผู้รับผิดชอบโครงการกับประชาชนร่วมกันดำเนินโครงการเป็นขั้นการนำโครงการไปปฏิบัติร่วมกันเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

6. ระดับการร่วมติดตามตรวจสอบ ประเมินผล เป็นระดับการมีส่วนร่วมที่มีผู้เข้าร่วมน้อย แต่มีประโยชน์ที่ผู้เกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบสามารถมาตรวจสอบติดตามการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ ได้

7. ระดับการควบคุมโดยประชาชน เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วมโดยประชาชน เพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้งที่มีอยู่ทั้งหมด เช่น การลงประชามติ เป็นต้น

ทั้งนี้แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนยังสามารถนำมาเป็นแนวคิดเรื่องการจัดการป่าไม้โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม ซึ่งมีงานของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ นักมานุษยวิทยาได้เสนอแนวคิดไว้ตั้งแต่ปี 2528 โดยในขณะนั้นเรียกว่า “ป่าไม้สังคม” (Social Forestry) ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากการจัดการป่าไม้แบบเดิมอยู่ 3 ประการ (บุญเพ็ง, 2550)

1. เป็นแนวคิดและวิธีการที่ให้ความสำคัญหรือความสำคัญต่อภาคเศรษฐกิจที่ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องเงิน (Non monetized sector of the economy) กล่าวคือ เป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองของชาวบ้านในท้องถิ่น

2. เป็นแนวความคิดและการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมโดยตรงของผู้ที่ได้รับประโยชน์จากป่าไม้นั้น

3. เป็นแนวความคิดและการจัดการป่าไม้ที่กำหนดให้นักป่าไม้เปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองป่าไม้ของส่วนร่วม มารับบทเป็น “เจ้าหน้าที่ส่งเสริมในระดับชุมชน” โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้มีส่วนร่วมโดยตรงในกิจกรรมป่าไม้ในชุมชนนั้นๆ

กล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนคือการที่ประชาชนเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วมในกระบวนการหรือกิจกรรมซึ่งผลประโยชน์ที่ได้จะสามารถสนองตอบต่อความต้องการหรือรูปแบบแนวทางของประชาชน หากวัตถุประสงค์ของกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อร่วมกันแสวงหาแนวทางสำหรับการแก้ไขปัญหา ผลที่ได้จากกระบวนการย่อมจะเป็นรูปแบบแนวทางการแก้ไขปัญหาซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะสำหรับชุมชนแห่งนั้น เมื่อประชาชนในพื้นที่แห่งนั้นมีส่วนร่วมเพื่อวิเคราะห์ถึงปัญหารวมถึงร่วมกันหาแนวทางแก้ไขให้เหมาะสมกับชุมชน เนื่องจากไม่มีเจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานใดจะเข้าใจและรับรู้ถึงปัญหาแท้จริงที่เกิดขึ้นได้ดีเท่ากับประชาชนที่กำลังประสบปัญหา เจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานอาจทำได้เพียงสนับสนุนด้านงบประมาณหรือส่งเสริมอำนาจการเรืองวิชาความรู้ หากแต่กำลังสำคัญในการแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุดคือประชาชน หากเอากระบวนการมีส่วนร่วมมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ของการหาแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ย่อมจะได้แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่มีความแตกต่างตามแต่ละภูมิสังคมของชุมชนซึ่งเป็นแนวคิดในการพัฒนาชุมชนตามหลักภูมิสังคม เมื่อแต่ละชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละพื้นที่ให้สมบูรณ์จากจุดเล็กๆ จากชุมชนยังสามารถขยายกระบวนการมีส่วนร่วมจากระดับชุมชนให้กว้างขึ้นเป็นกระบวนการพัฒนาเพื่อสร้างฐานรากให้เข้มแข็งส่งผลต่อความมั่นคงยั่งยืนต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งพิมพ์และการออกแบบสิ่งพิมพ์

การผลิตสิ่งพิมพ์ในประเทศไทยเกิดมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ยังไม่มียี่สิบพิมพ์ภาษาไทย การพิมพ์สิ่งพิมพ์ภาษาไทยในประเทศไทยนั้นเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีนายแพทย์แดน บีช แบรดลีย์ หรือ “หมอบรัดเลย์” เป็นผู้บุกเบิก สิ่งพิมพ์มีการผลิตแพร่หลายในหมู่ชนชั้น ผู้นำ แวดวงราชการ และชาวต่างประเทศในประเทศไทยมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 4 และขยายตัวไปสู่สาธารณชนในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อเริ่มมีระบบโรงเรียนอย่างเป็นทางการ และมีแผนการศึกษาสำหรับประชาชน และต่อมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ได้เกิดสิ่งพิมพ์หลากหลายรูปแบบมากขึ้น สิ่งพิมพ์ซบเซาลงในช่วงรัชกาลที่ 7 และกลับมาเติบโตหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 และมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (อารยะ, 2550)

บทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์

สื่อสิ่งพิมพ์มีลักษณะพิเศษหลายประการ ทำให้สื่อสิ่งพิมพ์ยังคงเป็นสื่อที่มีความสำคัญอย่างมากในปัจจุบันบทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ในด้านต่างๆ มีดังต่อไปนี้ (เอนก และ พัทธราภา, 2554)

1. บทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ในงานสื่อสารมวลชน สื่อสิ่งพิมพ์มีความสำคัญในด้านการนำเสนอข้อมูลข่าวสาร สารระ และความบันเทิง ซึ่งเมื่องานสื่อสารมวลชนต้องเผยแพร่ จึงต้องผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือ วารสาร นิตยสาร เป็นต้น
 2. บทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ในสถานศึกษา สื่อสิ่งพิมพ์ถูกนำไปใช้ในสถานศึกษาโดยทั่วไป ซึ่งทำให้ผู้เรียน ผู้สอนเข้าใจในเนื้อหามากขึ้น เช่น หนังสือ ตำรา แบบเรียน แบบฝึกหัด สามารถพัฒนาได้เป็นเนื้อหาในระบบ เครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้
 3. บทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ในงานด้านธุรกิจ สื่อสิ่งพิมพ์ที่ถูกนำไปใช้ในงานธุรกิจประเภทต่างๆ เช่น งานโฆษณา ได้แก่ หัวจดหมาย โฆษณาน้ำเดียว นามบัตร เป็นต้น
 4. บทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ในงานธนาคารซึ่งรวมถึง งานการเงินและงานที่เกี่ยวข้องกับ หลักฐานทางกฎหมาย ได้นำสื่อสิ่งพิมพ์หลายๆ ประเภทมาใช้ในการดำเนินงาน เช่น ใบนำฝาก ธนบัตร ตั๋วแลกเงิน และหนังสือเดินทาง
 5. บทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ในห้างสรรพสินค้า และร้านค้าปลีก สื่อสิ่งพิมพ์ที่ทางห้างสรรพสินค้า หรือร้านค้าปลีกใช้ในการดำเนินธุรกิจ ได้แก่ ใบปิดโฆษณาต่างๆ แผ่นพับ จุลสาร
- ทั้งนี้สื่อสิ่งพิมพ์ยังสามารถเก็บรักษาไว้เป็นหลักฐานได้เมื่อต้องการอ่านหรืออ้างอิง รวมถึงยังให้รายละเอียดได้มากกว่าวิทยุโทรทัศน์ อีกทั้งข่าวสารหรือข้อมูลต่างๆ ที่ถ่ายทอดผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ยังช่วยให้ผู้อ่านเกิดการวิเคราะห์ เป็นอิสระทางด้านความคิด และช่วยพัฒนาทักษะทางการอ่านได้อีกทาง

ประเภทของสิ่งพิมพ์

ได้มีผู้แบ่งประเภทของสิ่งพิมพ์ไว้มากมาย แต่ที่จะกล่าวถึงในงานวิจัยครั้งนี้ได้ยกเอากลุ่มที่แบ่งประเภทของสิ่งพิมพ์ที่ใช้อยู่ในศึกษาและด้านการเรียนรู้ ซึ่งได้แก่แนวคิดของ เสาวนีย์ (2530 อ้างโดย พรรณีภา, 2533) ได้แบ่งสิ่งพิมพ์ที่ใช้อยู่ในด้านการสื่อความหมายในด้านการเรียนรู้ ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. สื่อสิ่งพิมพ์ที่ใช้ในระบบโรงเรียนได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่ใช้กันอยู่ในการเรียนการสอนโดยทั่วไปเป็นสิ่งที่ให้ความรู้ในด้านต่างๆ สิ่งพิมพ์เหล่านี้อยู่ในรูปของ หนังสือวารสาร หนังสือพิมพ์ จุลสาร กฤตภาค

1.1 หนังสือเป็นเครื่องมือเผยแพร่ความรู้ สิ่งพิมพ์ที่ออกมาในรูปแบบเล่ม ในเล่มหนึ่งจะมีเรื่องเดียวหรือหลายเรื่องก็ได้ จะเป็นเล่มเดียวจบหรือหลายเล่มก็ได้ หนังสืออาจจะเป็นเรื่องทางวิชาการหรือ นวนิยายก็ได้ เป็นตำราหรือหนังสืออ่านประกอบหรือหนังสืออ้างอิงก็ได้

1.2 วารสาร (Journal) คือสิ่งพิมพ์ที่กำหนดออกตามเวลา เช่น รายปี รายเดือน รายปักษ์ และรายสัปดาห์ วารสารเป็นสิ่งพิมพ์ที่มีประโยชน์ต่อการสื่อความหมาย เพื่อการเรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง เพราะจะเป็นแหล่งให้ความรู้แก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไปผู้มีความสนใจในสิ่งนั้นๆ บางครั้งเป็นความรู้ที่ใหม่กว่าที่มีอยู่ในตำราโดยทั่วไป

1.3 หนังสือพิมพ์ (Newspaper) เป็นสิ่งพิมพ์ที่ออกเป็นรายวัน โดยเสนอข่าวสารที่น่าสนใจ ทั้งภายในและนอกประเทศ ข่าวสารจากหนังสือนี้สามารถเก็บไว้เพื่อวิเคราะห์ และเก็บไว้เป็นหลักฐานและสามารถนำมาอ่านอีกได้

1.4 จุลสาร (Pamphlets) เป็นสื่อสิ่งพิมพ์เล่มเล็กๆ มีความหนาไม่เกิน 60 หน้า ในเล่มจะมีเนื้อเรื่องติดต่อกันเรื่องเดียวโดยตลอดหรือหลายเรื่องก็ได้ จุลสารนี้มักจะมีเนื้อหาสาระที่มีประโยชน์ต่อการศึกษามากโดยทั่วไป จุลสารนี้มีอยู่ในทุกวงการ ทั้งการแพทย์ การศึกษา การประชาสัมพันธ์ สังคมธุรกิจ การเมือง การปกครอง

1.5 กฤตภาค (Clipping) เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ที่ตัดข้อความบางส่วนออกมาจากหนังสือพิมพ์ หรือวารสารอีกทีหนึ่ง ในกรณีที่บรรณารักษ์ของห้องสมุดนั้นมีความเห็นว่าจะมีประโยชน์ต่อการศึกษา

2. สิ่งพิมพ์ที่ใช้ในระบบโรงเรียน มีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ คือ

2.1 ให้ความรู้ทั่วไป แก่ประชาชน

2.2 ให้ความรู้แก่ผู้เรียนที่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนในระบบโรงเรียน ตามจุดมุ่งหมายอันนี้ สิ่งพิมพ์เป็นสื่อหลักที่สำคัญมากของการศึกษาทางไกล เป็นสื่อที่เหมาะสมสำหรับการศึกษานอกห้องเรียนด้วยตนเอง สะดวกต่อผู้เรียนทั่วไป และสะดวกในการศึกษาทบทวน สิ่งพิมพ์นี้ประกอบด้วยข้อเขียนหลัก และยังสามารถประกอบด้วยรูปภาพ ไดอะแกรม สิ่งพิมพ์เขียว ภาพสเกตช์ต่างๆ บางครั้งอาจมีภาพสามมิติด้วย หรือบางส่วนอาจทำให้รูปของโปรแกรมที่ประกอบด้วยกรอบเนื้อหาสั้นๆ ต่อเนื่องกัน สิ่งพิมพ์ประเภทนี้จะทำออกมาในรูปแบบของหนังสือ เอกสารในลักษณะรูปเล่ม ชุดการเรียนการสอน

ในขณะที่ พรรณนิภา (2533) ได้แบ่งประเภทของสิ่งพิมพ์เพื่อการศึกษา ออกเป็น 10 ประเภท คือ

1. หนังสือตำรา (Text Book) พิมพ์ขึ้นในหลายๆ ลักษณะ ส่วนใหญ่แล้วจะพยายามพิมพ์ให้ดูน่าสนใจ มีภาพประกอบสีอันสวยงาม และอธิบายเนื้อหาวิชาอย่างแจ่มชัด สามารถใช้ได้ ในจุดมุ่งหมายหลายๆ อย่าง เช่น อาจจะใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบ (Supplementary) หรือหนังสืออ่านเพิ่มเติม (Enrichment) ก็ได้ ส่วนข้อดีในการนำมาใช้ในการเรียนการสอนในห้องเรียนก็คือ

1.1 ช่วยในการศึกษารายบุคคล คือผู้อ่านสามารถจะค่อยๆ ศึกษาไปตามความสามารถของตน และไม่จำกัดความพอใจ คือ สามารถจะเลือกศึกษาในเรื่องใดก็ได้ที่ตนสนใจ โดยไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่เดียวกันกับคนอื่น

1.2 ด้านเศรษฐกิจ หนังสือจะใช้แล้วใช้อีกได้ จากที่อาจจะให้น้องใช้ต่อไป ต่อไป และหนังสือก็จะมีรูปภาพ แผนภูมิ แผนที่ แผนที่ แผนผัง การ์ตูน และภาพต่างๆ อีกมากมาย ซึ่งให้ภาพได้เช่นเดียวกับสไลด์หรือฟิล์มสกริปที่มีราคาแพงกว่ามาก

2. แบบฝึกปฏิบัติ (Work Book) พิมพ์ขึ้นในลักษณะคล้ายคลึงกับข้อสอบคือ มีคำถามและอาจจะให้ใส่คำตอบเอง หรือเลือกคำตอบก็ได้ อาจจะมีคำอธิบายสั้นๆ ให้มาบ้าง แต่จุดมุ่งหมายหลักก็คือต้องการให้ผู้ใช้ได้ฝึกฝนตนเองในด้านที่กำลังศึกษาอยู่เพื่อปรับปรุงแก้ไข และเพื่อฝึกทักษะในการตอบคำถามหรือโจทย์ข้อสอบจริงๆ

3. ชุดการสอน (Multimedia Package) ในชุดการสอนแบบสื่อประสมอาจจะประกอบไปด้วยอุปกรณ์การศึกษาหลายๆ อย่าง นอกเหนือจากสิ่งพิมพ์ เช่น เทป รูปภาพ สไลด์ ฯลฯ แต่อย่างไรก็ตามสิ่งพิมพ์ก็ยังคงแสดงบทบาทสำคัญอยู่มาก คือออกมาในลักษณะของแบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน คู่มือการใช้ชุดอุปกรณ์ประกอบการศึกษา ข้อสรุป รวมทั้งเฉลยแบบทดสอบด้วย

4. พจนานุกรม (Dictionary) พิมพ์ขึ้นเพื่อการศึกษาภาษาต่างประเทศ หรือความหมายของศัพท์ต่างๆ โดยเรียงลำดับตัวอักษรมีตั้งแต่ขนาดเล็กพกติดตัวไปไหนมาไหนได้ จนกระทั่งเป็นเล่มใหญ่ที่ทั้งหนาและหนัก ซึ่งความละเอียดของเนื้อหาที่จะมากขึ้นตามขนาดที่เพิ่มขึ้นด้วย

5. สารานุกรม (Encyclopedia) เป็นแหล่งที่พร้อมเสมอที่จะให้ได้รับการค้นคว้าข่าวสารต่างๆ โดยเรียงลำดับตัวอักษรตัวแรกของหัวข้อที่จะค้นคว้าได้ สารานุกรมนี้อาจเปิดโอกาสให้ผู้อ่านสามารถที่จะค้นคว้าเรียบเรียง และประเมินผลจากหลักการต่างๆ เบื้องต้นในนั้นได้ ทำให้ผู้อ่านสามารถสรุปและเข้าใจความหมายของสิ่งที่ต้องการค้นคว้า ผู้อ่านจะต้องมีทักษะในการอ่าน

และการแปลความพอสมควร เพราะในสารานุกรมนั้นจะประกอบด้วยสารสนเทศในรูปแบบต่างๆ มากมาย

6. หนังสือพิมพ์และวารสาร (Newspapers and Magazines) วารสารและหนังสือพิมพ์ก็ได้เข้ามามีบทบาทในด้านการศึกษาทั้งในและนอกห้องเรียน เป็นสิ่งที่เปิดโอกาสให้ข่าวสารที่มีขึ้นใหม่ๆ และเป็นประโยชน์ได้เผยแพร่ออกไปเพื่อให้ความรู้ที่ทันสมัยแก่ผู้อ่าน ในลักษณะของหัวเรื่องต่างๆ ในส่วนที่ให้ความรู้ซึ่งนำมาใช้ประโยชน์โดยตรงของหนังสือพิมพ์ เช่น ช่วยให้ความรู้เบื้องต้นและภูมิหลังเกี่ยวกับการศึกษาถึงสภาพปัญหาของสังคม ท้องถิ่น เป็นต้น

7. เอกสารโรเนียว (Paperback Books) เป็นสิ่งพิมพ์ที่สร้างขึ้นโดยการพิมพ์แบบโรเนียว หรือการถ่ายเอกสารด้วยเครื่องถ่ายเอกสารแบบถ่ายจำนวนมากติดต่อกันได้โดยคัดเฉพาะบางหน่วยออกมาจากหนังสือเล่มใหญ่ๆ ที่มีราคาแพงหรืออาจทำเนื้อหาขึ้นใช้เป็นการเฉพาะกาล ซึ่งด้วยวิธีการผลิตเช่นนี้จะทำให้เอกสารโรเนียวมีราคาถูกมาก และเป็นที่น่าสนใจแก่ผู้เรียนในระดับนักเรียน นักศึกษา เพราะประหยัด และเหมาะที่จะนำมาใช้กับการเรียนเฉพาะหน่วย (Module) สำหรับการศึกษาด้วยตนเอง

8. รายงานการวิจัย (Monograph) และวิทยานิพนธ์ (Thesis) เป็นผลของการวิจัยที่พิมพ์ออกมาเป็นจำนวนไม่มากนัก สำหรับมีไว้ตามหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นเอกสารสำหรับการค้นคว้าและใช้ในการอ้างอิงสำหรับที่จะศึกษาหรือวิจัยในงานที่ต้องการพื้นฐานจากการวิจัยเรื่องนั้นๆ

9. หนังสือภาพ ภาพชุดต่างๆ คือหนังสือที่ประกอบด้วยภาพพิมพ์เป็นเรื่องเดียวกัน ส่วนใหญ่จะเป็นภาพที่พิมพ์สอดสีสวยงามและมีราคาสูง แต่จะให้เนื้อเรื่องที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

10. สิ่งพิมพ์ย่อส่วน (Microforms) ด้วยวิวัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีต่างๆ ทำให้สามารถที่จะเก็บสิ่งพิมพ์เอาไว้ ในลักษณะของการย่อส่วนลงให้เหลือเล็กที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อสะดวกในการเก็บรักษา และสามารถที่จะหยิบนำมาใช้ได้ โดยอาจจะป้อนเข้าไปยังเครื่องอ่านที่เป็นระบบคอมพิวเตอร์หรือระบบฉายธรรมดาก็ได้ สิ่งพิมพ์ย่อส่วนหน้าหนังสือหรือเอกสารต่างๆ ได้ประมาณ 1-2 หน้า ดังนั้นจากหนังสือใหญ่ๆ เล่มหนึ่งเมื่อลงมาอยู่ในฟิล์มย่อส่วนอาจจะเหลือเพียงไม่กี่ฟุตของความยาวของฟิล์มเท่านั้น และเมื่อต้องการนำมาดูก็เพียงแค่นำไปเข้าเครื่องอ่านหรือเครื่องฉายธรรมดาให้ภาพไปปรากฏบนจอ หรือถ้าต้องการพิมพ์ลงบนกระดาษก็สามารถเอาเข้าเครื่องและพิมพ์ออกมาเป็นแผ่นๆ ได้ สิ่งพิมพ์ย่อส่วนได้แก่ ฟิล์มดัชนีภาพเล็ก (Microfiche or Miniat Index Card) แผ่นดัชนีภาพเล็ก (Micro cards) ฟิล์มย่อส่วน (Microfilm)

หนังสือแต่ละประเภทที่มีลักษณะของข้อมูลที่แตกต่างกัน ย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันด้วย ดังนั้น อารยะ (2550) ได้แบ่งหนังสือตามลักษณะเนื้อหาออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ฟิกชัน (Fiction) เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาที่เน้นให้เกิดความสนุกเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านเป็นหลัก อาจจะเป็นเนื้อหาที่มีพื้นฐานมาจากความเป็นจริง หรือเป็นเนื้อหาที่นิกฝันขึ้นจากจินตนาการของผู้เขียนล้วนๆ ก็ได้ หนังสือประเภทนี้ ได้แก่ นวนิยาย เรื่องสั้น หรือโครงกลอนต่างๆ

2. นอน-ฟิกชัน (Non-Fiction) เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาที่เน้นให้เกิดความรู้ความเข้าใจในศาสตร์หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งแก่ผู้อ่านเป็นหลัก โดยจะต้องเป็นเนื้อหาที่มีพื้นฐานมาจากความเป็นจริง หรือเป็นเนื้อหาที่เกิดจากการค้นคว้าวิจัยและวิเคราะห์ของผู้เขียน หนังสือประเภทนี้ ได้แก่ ตำรา วิจัย ประวัติ หรือสารคดีต่างๆ

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การจำแนกหนังสือทำได้หลายแบบ ทั้งนี้อาจจะแยกตามประเภทเนื้อหา หรือจุดมุ่งหมายของสิ่งพิมพ์ที่ทำออกมาเพื่อให้ตรงกับวัตถุประสงค์ในการใช้สอย

กระบวนการผลิตสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือคู่มือ

กระบวนการผลิตสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือคู่มือ จากเอกสารการสอนวิชาชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสิ่งพิมพ์ สุโขทัยธรรมธราช (อ้างโดย ยุพเรศ, 2450) กล่าวว่าไว้ว่า สิ่งพิมพ์ทั่วไปมีกระบวนการผลิตดังต่อไปนี้

1. การเขียนต้นฉบับ การเขียนต้นฉบับที่ดีผู้เขียนจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่จะเขียนเป็นอย่างดี กำหนดแนวทางการเขียนอย่างมีหลักเกณฑ์โดยการวางโครงเรื่องอย่างเป็นระบบ เลือกใช้วิธีการเขียนหรือภาษาให้เหมาะกับเนื้อหาสาระที่ต้องการนำเสนอ ซึ่งจะต้องมีการวิเคราะห์เรื่องราวที่จะนำมาเขียนให้ครบถ้วนสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่กำหนด สิ่งที่ต้องพิจารณาในการวิเคราะห์เรื่องได้แก่

1.1 พิจารณาขอบเขตของเนื้อหาสาระ เพื่อกำหนดขอบเขตและประเด็นต่างๆ และพยายามกำหนดเนื้อหาให้อยู่ในขอบเขตจำกัด

1.2 พิจารณาวัตถุประสงค์ เพื่อจะได้กำหนดรูปแบบภาษาวิธีการเขียนและเนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

1.3 ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเบื้องต้น ก่อนที่จะเขียนโครงเรื่องได้ผู้เขียนมีความจำเป็นต้องมีความรู้ ความคิดเกี่ยวกับเรื่องที่จะเขียนเสียก่อน ดังนั้นผู้เขียนจึงจำเป็นต้องหาข้อมูลให้ได้มากที่สุด

1.4 จัดระเบียบความรู้และความคิด ในขั้นนี้ผู้เขียนจะต้องนำความรู้และความคิดที่ได้รวบรวมไว้จำแนกแยกแยะเป็นหมวดหมู่ โดยกำหนดประเด็นเป็นหัวข้อใหญ่ๆ ตามประเด็นหลักของเรื่องก่อน

1.5 เขียนโครงเรื่อง การเขียนโครงเรื่องอาจเขียนได้ 2 แบบคือ เขียนในรูปหัวข้อ ซึ่งเป็นการนำเอาประเด็นมาเขียนเป็นคำหรือวลีสั้นๆ และการเขียนในรูปประโยค ซึ่งเป็นการนำเอาประเด็นมาเขียนเป็นประโยคที่มีใจความสมบูรณ์

2. การตรวจแก้ไขต้นฉบับ จะต้องยึดถือรูปแบบของสื่อเป็นหลักในการพิจารณา ต้องมีการตรวจสอบเนื้อหาให้ถูกต้องตามข้อเท็จจริง เหมาะสมกับผู้อ่าน สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการผลิต ลักษณะของภาษาจะต้องคงเส้นคงวาและเหมาะสมกับประเภทของสื่อ

3. การเตรียมต้นฉบับเพื่อการจัดพิมพ์ จะต้องตรวจสอบจัดเตรียมต้นฉบับทั้งที่เป็นเนื้อความและเป็นภาพ รวมทั้งต้องกำหนดรายละเอียดในการพิมพ์ให้เรียบร้อย

4. การจัดพิมพ์ เป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งมีหลายขั้นตอน แต่ละขั้นตอนจะต้องมีความต่อเนื่องสัมพันธ์กัน และทุกขั้นตอนมีความสำคัญเท่ากันหมด สิ่งพิมพ์จะมีราคาแพงหรือถูกขึ้นอยู่กับทางเลือกใช้วัสดุ และเทคนิคที่เหมาะสม

ข้อควรคำนึงในการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์

ในการออกแบบและจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ควรคำนึงถึง รูปแบบของสิ่งพิมพ์ให้สอดคล้องกับเนื้อหาเพื่อให้ตรงกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายในการรับข้อมูล โดย รัชชนก (2547: ระบบออนไลน์) กล่าวว่า ข้อควรคำนึงในการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ได้แก่

1. มีความสัมฤทธิ์ผลในการใช้งาน
2. สามารถผลิตได้โดยไม่สร้างปัญหาให้ยุ่งยาก
3. มีความสวยงาม ดึงดูดใจ
4. สามารถผลิตได้อย่างประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย
5. ใช้ศิลปะการออกแบบช่วยเพิ่มคุณค่าของงานพิมพ์

ในขณะที่ อารยะ (2550) กล่าวถึงความสำคัญในการออกแบบสิ่งพิมพ์ คือ การออกแบบเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารให้เนื้อหาที่นำมาพิมพ์ โดยอธิบายว่าการออกแบบสิ่งพิมพ์นั้นเป็นการดำเนินการเพื่อให้เกิดผลลัพธ์เป็นขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ดึงดูดใจให้ผู้พบเห็นให้เกิดความสนใจในสิ่งพิมพ์ เพื่อให้เกิดผลลัพธ์นี้จะต้องเริ่มตั้งแต่การวางแผนเพื่อจัดทำสิ่งพิมพ์ โดยจะต้องมีการระบุผู้รับสารว่าเป็น

ผู้บริโภครุ่นใดให้ชัดเจนเสียก่อนว่า คนกลุ่มนี้มีลักษณะนิสัยและรสนิยมอย่างไร นอกจากนี้จะต้องมีการกำหนดบุคลิกภาพซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสิ่งพิมพ์นั้นให้แน่นอนเสียก่อนว่าต้องการให้มีบุคลิกภาพแบบไหน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะช่วยให้นักออกแบบสามารถนำไปดำเนินการออกแบบตามขั้นตอนการออกแบบและได้เป็นผลงานที่ทำให้ผู้รับสารที่กลุ่มเป้าหมายเกิดความรู้สึกถูกใจหรือสนใจเมื่อได้พบเห็น หากสิ่งพิมพ์นั้นได้รับการจัดทำขึ้นโดยมุ่งหวังผลตอบแทนทางการตลาด การออกแบบที่สามารถดึงดูดความสนใจได้ ก็จะเป็นปัจจัยที่สำคัญประการแรกที่จะส่งเสริมให้เกิดประสิทธิภาพในการขายสิ่งพิมพ์นั้น

ขั้นตอนที่ 2 ถ่ายทอดข้อมูลที่ต้องการจะสื่อสารอย่างชัดเจนและเหมาะสมกับผู้รับสื่อ เมื่อสามารถใช้การออกแบบดึงดูดใจให้ผู้พบเห็นเกิดความสนใจในสิ่งพิมพ์ได้แล้ว การออกแบบที่ถูกต้องตามขั้นตอน โดยมีการเลือกองค์ประกอบ เช่น แบบตัวอักษร ชนิดของภาพ ฯลฯ ที่เหมาะสม มาจัดวางอย่างถูกต้องตามหลักการออกแบบ โดยคำนึงถึงผู้รับสื่อที่เป็นกลุ่มเป้าหมายจะมีผลทำให้สิ่งพิมพ์นั้นง่ายต่อการอ่านและทำความเข้าใจ อีกทั้งยังเป็นการช่วยลำดับเนื้อหาที่จะนำเสนอทำให้ผู้อ่านสามารถติดตามและให้ความสำคัญกับข้อมูลอันเป็นเนื้อหาได้ถูกต้องตามลำดับที่ควรจะเป็น ทำให้ข้อมูลได้รับการสื่อสารไปยังผู้รับสารอย่างมีประสิทธิภาพ

ขั้นตอนที่ 3 สร้างความประทับใจ ทำให้ข้อมูลที่สื่อสารเป็นที่จดจำ ข้อมูลที่ได้รับการสื่อสารไปแล้วนั้น จะเกิดประโยชน์ก็ต่อเมื่อผู้ได้รับสารจดจำได้ การออกแบบจะนำเสนอข้อมูลตามบุคลิกภาพที่ได้กำหนดไว้ล่วงหน้า ทำให้เกิดเป็นผลงานที่มีลักษณะโดดเด่นที่ไม่ซ้ำแบบใคร และจะกลายเป็นคุณภาพลักษณะเฉพาะตัวของสิ่งพิมพ์นั้นๆ ที่จะอยู่ในความทรงจำของผู้รับสารแม้เมื่อได้อ่านสิ่งพิมพ์นั้นจบไปแล้วก็ตาม ประสิทธิภาพอันเป็นผลลัพธ์ในขั้นตอนที่ 3 นี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในกรณีของสิ่งพิมพ์ที่มีกำหนดระยะเวลาเผยแพร่แน่นอนประจำ เพราะเมื่อผู้รับสาร มีความประทับใจในสิ่งพิมพ์ใดแล้ว ก็จะจดจำสิ่งพิมพ์นั้นได้และต้องการจะติดตามสิ่งพิมพ์นั้นอีกในฉบับต่อไปในอนาคต

หากจะกล่าวเป็นหลักใหญ่ที่สื่อสิ่งพิมพ์จะต้องคำนึงถึงมีดังนี้ (นันทนวล, 2543)

1. มีประโยชน์ (useful) คือจะต้องกระตุ้นหรือสร้างสรรค์ให้นักท่องเที่ยวเกิดจินตนาการและจะต้องมีประโยชน์ในแง่ข่าวสารหรือข้อมูลที่น่าเชื่อถือ จะต้องอ่านได้ง่าย ใช้ภาษาถ้อยคำที่เข้าใจง่าย
2. มีความสวยงาม (beautiful) มีการออกแบบที่ดี รูปหรือภาพต่างๆ ที่ใช้จะต้องใช้ศิลปะในการจัดทำ การเลือกสีต้นต่างๆ จะต้องเป็นไปในลักษณะค่อนข้างดึงดูดนักท่องเที่ยว กระดาษที่ใช้ควรเป็นกระดาษที่ค่อนข้างมีคุณภาพ

3. ควรค่าแก่การเก็บรักษา (worth keeping) จะต้องให้นักท่องเที่ยวรู้สึกอยากที่จะเก็บรักษา ไม่อยากทิ้ง อาจอยู่ในลักษณะของการออกแบบที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้

ซึ่งมีความสอดคล้องกับลักษณะคู่มือที่ดี จากแนวคิดของ คีรีบุญ และมาเรียม (2542 อ้างโดย บุญจิรา, 2549) ซึ่งได้แยกลักษณะของคู่มือที่ดีไว้เป็น 3 ด้าน คือ

1. ด้านเนื้อหา

1.1 เนื้อหาสาระหรือรายละเอียดในคู่มือควรตรงกับเรื่องที่ศึกษา และ ไม่ยากจนเกินไป จนทำให้ไม่มีผู้สนใจที่จะหยิบอ่าน

1.2 การนำเสนอเนื้อหาควรให้เหมาะสมกับความรู้ของผู้ที่จะศึกษา

1.3 ข้อมูลที่มีในคู่มือ ผู้อ่านสามารถประยุกต์ใช้ได้

1.4 เนื้อหาควรเหมาะสมที่จะนำไปอ้างอิงได้

1.5 ควรมีกรณีตัวอย่างประกอบในบางเรื่อง เพื่อจะได้ทำความเข้าใจง่าย

1.6 ควรมีการปรับปรุงเนื้อหาของคู่มือให้ทันสมัยเสมอ

2. ด้านรูปแบบ

2.1 ตัวอักษรที่ใช้ควรมีตัวโต และมีรูปแบบที่ชัดเจนอ่านง่าย เหมาะกับผู้ใช้

2.2 ควรมีภาพประกอบหรือตัวอย่างประกอบเนื้อหา

2.3 ลักษณะการจัดรูปเล่มควรทำให้น่าสนใจ

2.4 การใช้ภาษาควรเข้าใจง่าย เหมาะสมกับผู้ใช้เครื่องมือ

2.5 ระบบนำเสนอควรเป็นระบบจากง่ายไปยาก หรือเป็นเรื่องๆ ให้ชัดเจน

3. ด้านการนำไปใช้

3.1 ควรระบุขั้นตอนวิธีการใช้ให้ชัดเจน

3.2 มีแผนภูมิ ตัวอย่างประกอบให้สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

3.3 มีข้อมูลเพื่อสามารถใช้ประสานงานต่างๆ ได้สะดวกรวดเร็ว

3.4 บอกสิทธิประโยชน์และข้อควรปฏิบัติให้เข้าใจง่าย

คู่มือ

จากแนวคิดทั้งหมดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า วัตถุประสงค์หลักของกระบวนการสื่อสารคือการส่งสารหรือถ่ายทอดเรื่องราวให้แก่ผู้รับสาร โดยผ่านเครื่องมือและช่องทางในการสื่อสารประเภทต่างๆ การเลือกชนิดของสื่อและช่องทางในการสื่อสารย่อมต้องคำนึงถึงผู้รับสาร คือ เป้าหมายหลักในการรับข้อมูลข่าวสารที่ผู้ส่งสารต้องการจะส่งไปถึง นอกจากนั้นยังต้องคำนึงถึงองค์ประกอบอื่นๆ ของผู้รับสารเพื่อให้สามารถเลือกใช้ประเภทของเครื่องมือในการส่งข้อมูล

ข่าวสารให้เกิดประสิทธิภาพมากที่สุด การวิจัยครั้งนี้การเลือกประเภทของสื่อที่ใช้ในการสื่อสารคือ สื่อสิ่งพิมพ์เนื่องจากสื่อสิ่งพิมพ์เป็นสื่อที่บุคคลทั่วไปเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้สะดวก เป็นแหล่งข้อมูลที่มีการจัดบันทึกสามารถใช้อ้างอิงและปรับปรุงข้อมูลให้มีความทันสมัยได้ ไม่มีข้อจำกัดสำหรับการนำเสนอข้อมูลหรือเนื้อหาที่มีปริมาณมาก มีขั้นตอนการผลิตที่ง่ายสามารถสร้างให้เหมาะสมกับรูปแบบการใช้งานของกลุ่มเป้าหมาย รวมถึงมีต้นทุนในการผลิตต่ำกว่าการผลิตสื่อประเภทอื่นๆ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุวิทย์ (2553) ศึกษาเรื่องการใช้ประโยชน์และการจัดการไม้พืชมวนของชุมชนบ้านห้วยลึก ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าการใช้ประโยชน์จากไม้พืชมวนมีวัตถุประสงค์การใช้ไม้พืชมวนจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือการใช้ประกอบกิจวัตรประจำวันในครัวเรือน และการใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นและกิจกรรมชุมชน โดยมีรูปแบบและกระบวนการในการจัดการไม้พืชมวน 3 ลักษณะ ประกอบด้วย 1) รูปแบบและกระบวนการจัดการตามจารีตประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิม 2) รูปแบบและกระบวนการจัดการตามแนวทางการจัดการป่าชุมชน และ 3) รูปแบบและกระบวนการจัดการโดยอิงระบบสิทธิหน้าที่ใหม่ สำหรับแนวทางการจัดการไม้พืชมวนอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย 3 แนวทาง คือ 1) แนวทางการจัดการโดยใช้ความรู้จากภายในชุมชน ความรู้ของชุมชนนั้นได้แฝงอยู่ในรูปของจารีตประเพณี และวัฒนธรรมดั้งเดิม 2) แนวทางการจัดการโดยใช้ความรู้จากภายนอกชุมชน โดยการส่งผ่านอำนาจรัฐในการจัดการตามหลักวิชาการภายนอก จากโครงการพัฒนาป่าไม้ตามแนวพระราชดำริบ้านห้วยลึก ผ่านกิจกรรมจัดฝึกอบรมและให้ความรู้จำแนกประเภทป่าตามแนวทางการจัดการป่าชุมชน ความรู้เกี่ยวกับการป้องกันรักษาป่าและความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศป่า 3) แนวทางการจัดการแบบบูรณาการเป็นการจัดการที่ใช้การผสมผสานระหว่างการใช้ความรู้จากภายในชุมชน กับความรู้จากภายนอกชุมชน ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับรัฐในการจัดการป่าไม้เพื่อการใช้ประโยชน์ไม้พืชมวนอย่างยั่งยืน ผ่านกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

อัจจิมา (2549) ได้ศึกษาเรื่องความเป็นพลวัตของการใช้ประโยชน์พืชอาหารป่าในป่าชุมชนของชาวปกากะญอ: กรณีศึกษาย่านห้วยส้มป่อย กลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้านนิเวศป่าที่มีผลต่อการเพิ่มขึ้น คงเดิม ลดลงและหายไปของพืชอาหารป่า พืชอาหารป่าที่เพิ่มมากขึ้นส่วนมากจะพบในบริเวณป่าดิบเขา หรือป่าบริเวณหมู่บ้าน ในขณะที่พืชอาหารป่าที่มีคงเดิม จะพบมากในป่าเต็ง

รังหรือป่าบริเวณนอกหมู่บ้าน ซึ่งป่าบริเวณนี้ชาวบ้านจะเข้าไปใช้ประโยชน์มากกว่าป่าดิบเขา เพราะพืชส่วนใหญ่ชาวบ้านเชื่อว่าไม่สามารถกินได้ ป่าบริเวณหมู่บ้านจึงมีการเข้าไปใช้ประโยชน์น้อยลง

พืชผักป่ามีความสำคัญลดลงมาก ทั้งที่เคยสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนในอดีตแต่ปัจจุบันพืชผักป่า ไม่ได้เป็นแหล่งสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน แต่การได้มาซึ่งรายได้ของครัวเรือนในปัจจุบันมาจากการค้าขายพืชไร่ เนื่องจากในปัจจุบันชาวบ้านต้องเผชิญกับสถานะเศรษฐกิจที่มีค่าใช้จ่ายมากขึ้นในแต่ละครัวเรือน ทำให้ชาวบ้านต้องทำงานมากขึ้นเพื่อนำมาซึ่งรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นเพื่อให้เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย จึงทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่เคยพึ่งพาป่าเปลี่ยนไปจากเดิม

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พืชอาหารป่าน้อยลง คือ ระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนจากยังชีพกลายเป็นระบบผลิตเชิงพาณิชย์ ที่ชาวบ้านต้องมุ่งเน้นด้านการผลิตเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ที่เพียงพอต่อความต้องการ ด้วย “อาชีพและเวลา” ที่เปลี่ยนไปได้ให้การเก็บพืชอาหารป่าจากแหล่งธรรมชาติกลายเป็นเรื่องที่ “เสียเวลา” ระบบเศรษฐกิจนั้นยังโยงไปถึงระบบสังคมและวัฒนธรรม ที่ทำให้ความสัมพันธ์ในครัวเรือนและชุมชนลดน้อยลง ทำให้การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับพืชอาหารป่าสู่คนรุ่นหลังลดน้อยลง ส่งผลให้แบบแผนการใช้ชีวิตของชาวบ้านที่ผูกพันกับป่าอย่างแนบแน่นเปลี่ยนแปลงไป และในปัจจุบันชาวบ้านเลือกที่จะซื้อหาพืชอาหารมากกว่าการเก็บหาจากแหล่งธรรมชาติ เช่น ซื้อจากร้านค้า รถเร่ขายของ และตลาด บางครัวเรือนเลือกที่จะปลูกเพื่อนำมาบริโภคเองในครัวเรือน

มนัส (2541) ได้ศึกษาเรื่อง การใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนชาวไทลื้อและชาวเข่าในพื้นที่ลุ่มน้ำยอดมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ในอดีตมีการพึ่งพิงทรัพยากรป่ามากกว่าปัจจุบัน เนื่องจากเป็นสังคมปิดหรือสังคมบ้านป่า มีการดำรงชีพเป็นลักษณะเรียบง่าย พึ่งพาตนเองสูง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เหลือกก็แจกจ่ายให้แก่เพื่อนบ้าน และชุมชนใกล้เคียง ผลผลิตที่สำคัญ คือ ข้าว มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้โดยอิสระแต่อยู่ภายใต้จารีตประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับธรรมชาติ นอกจากนี้ชุมชนชาวไทลื้อยังมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้มากกว่า ชุมชนชาวเข่า เพราะเป็นชุมชนดั้งเดิม จึงมีจิตสำนึกเห็นถึงคุณค่าของป่า และความจำเป็นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยมีการสืบทอดประเพณีในการจัดการป่าไม้นับพื้นฐานของความเชื่อของชุมชน

จุฬารณ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเศรษฐกิจสังคมกับการใช้ประโยชน์จากของป่าของชุมชนรายรอบอุทยานแห่งชาติแม่จริม จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่าประเภทของป่าที่ราษฎรเก็บหามาใช้ประโยชน์ได้แก่ สมุนไพร พืชผักป่า ผลไม้ป่า ไม้ไผ่ หน่อไม้ เห็ด แมลงกินได้ สัตว์ป่า ฟืน และถ่าน คราวเรือนส่วนใหญ่จะเก็บหาของป่ามาใช้ประโยชน์เกือบทุกชนิด ของป่าที่มีการนำมาใช้ประโยชน์มากที่สุดได้แก่ หน่อไม้ ในส่วนของความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชนยังจำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากของป่า เพราะมีรายได้ไม่น้อยพอที่จะใช้ซื้ออาหารจากตลาดปัญหาและอุปสรรคในการเก็บหาของป่าส่วนใหญ่เจ้าหน้าที่จะเข้มงวด และของป่าหาได้ยากขึ้น เพราะประชากรเพิ่มมากขึ้นตามการขยายตัวของชุมชน นอกจากนี้จำนวนสมาชิกในครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์เห็ดและพืชผักป่า รายได้ในครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการใช้ฟืน อาชีพของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการใช้ของป่าเกือบทุกชนิดยกเว้นถ่าน และสมุนไพร การถือครองที่ดินมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ไม้ไผ่

ภัสรา (2550) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชนให้ยั่งยืนของบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จากผลการศึกษาในการจัดการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวมีการใช้ประโยชน์ที่สำคัญในลักษณะที่เป็นหลักประกันความมั่นคงด้านอาหารและด้านจิตใจ มีกฎเกณฑ์การใช้และการลงโทษควบคุมสมาชิก มีองค์กรในรูปคณะกรรมการดำเนินงานภายใต้ความเห็นชอบของชุมชน และมีการเข้ามาศึกษาดูงานดำเนินงานจากหน่วยงานภายนอก ชุมชนไม่มีความคิดที่จะย้ายไปอยู่ถิ่นฐานอื่นจึงดำเนินกิจกรรมร่วมกันในชุมชนอย่างเหนียวแน่นและมีการส่งต่อองค์ความรู้ในการจัดการให้แก่เยาวชนบุตรหลานด้วยการบอกเล่าถึงประสบการณ์ในการต่อสู้ของชุมชนกับคนภายนอกและความขัดแย้งภายในชุมชนเอง การให้เข้าร่วมกิจกรรม เช่น การเลี้ยงผีฝ่ายและผีขุนน้ำ รวมถึงการเรียนการสอนในโรงเรียนได้นั้นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาผืนป่ามาตั้งแต่อดีต ส่วนบทบาทของภาครัฐในระดับจังหวัดมีความสัมพันธ์กับการจัดการของชุมชนเพียงส่วนน้อย แต่ยังให้การยอมรับถึงการมีอยู่ของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

บุญจิรา (2549) ศึกษาเรื่องการพัฒนาคู่มือการเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่น สำหรับคณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบล จากผลการวิจัยพบว่า 1) คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบล ต้องการให้มีการพัฒนาคู่มือการเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อให้มีความรู้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่นและปฏิบัติงานจัดเก็บข้อมูลได้ โดยมีเนื้อหา ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรม แหล่งข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่นและกระบวนการสืบค้นเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่น 2) คู่มือการเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่นประกอบด้วย วัตถุประสงค์ เนื้อหาในคู่มือ คำแนะนำขั้นตอนการศึกษาคู่มือ ขอบข่ายคู่มือ เนื้อหา 3 หน่วย ได้แก่ หน่วยที่ 1 ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรม หน่วยที่ 2 แหล่งข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่น

และหน่วยที่ 3 กระบวนการสืบค้นเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่น 3) นำคู่มือไปทดลองใช้กับ คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบล โดยจัดประชุมชี้แจงให้ความรู้ในระดับอำเภอแนะนำ คู่มือ มอบคู่มือให้ไปใช้ศึกษาและปฏิบัติงานเก็บข้อมูลแต่ละตำบลเป็นระยะเวลา 30 วัน ก่อน ปฏิบัติงานเก็บข้อมูลจัดประชุมกลุ่มย่อยระดับตำบล ติดตามนิเทศการปฏิบัติงานเป็นระยะ ส่งมอบ ข้อมูลตรวจสอบสรุปวิเคราะห์และจัดนำเสนอข้อมูลเพื่อเผยแพร่ พบว่าคณะกรรมการบริหารสภา วัฒนธรรมตำบลสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ด้วยวิธีการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็น ทางการ 4) คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบล มีความรู้เรื่องการเก็บรวบรวมข้อมูล วัฒนธรรมท้องถิ่นก่อนและหลังการใช้คู่มือแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 โดยหลังการใช้คู่มือ คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบล มีความรู้เรื่องการเก็บรวบรวม ข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่นสูงกว่าก่อนการใช้คู่มือและเห็นว่าคู่มือมีความเหมาะสมทั้งด้านเนื้อหา มี รายละเอียดเนื้อหาตรงตามความต้องการ เนื้อหาในคู่มือนำไปอ้างอิงและประยุกต์ใช้ได้ ด้านการ นำไปใช้ เมื่อศึกษาคู่มือแล้วมีความรู้และมีตัวอย่างประกอบที่สามารถนำไปใช้ได้ และด้านรูปแบบ ตัวอักษรอ่านง่าย มีภาพประกอบเหมาะสมกับเนื้อหา วิธีการเก็บข้อมูลวัฒนธรรมชัดเจนเป็น ขั้นตอนและคู่มือทำให้คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมตำบลสามารถเก็บรวบรวมข้อมูล วัฒนธรรมท้องถิ่นได้

สมพร (2546) ศึกษาเรื่องการพัฒนาคู่มือศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวประจำ เส้นทางเดินป่าอุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน ผลการวิจัยพบว่า คู่มือศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยว ประจำเส้นทางเดินป่าในอุทยานแห่งชาติแก่งกระจานมีประสิทธิภาพสามารถเพิ่มความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับสภาพธรรมชาติในพื้นที่อุทยานฯ ได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจคู่มือมาก และมีความคิดเห็นว่าคู่มือมีความน่าสนใจ ควรที่จะพัฒนา และผลิตคู่มือขึ้นเพื่อเผยแพร่และจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยวได้ใช้ในโอกาสต่อไป นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังเห็นว่าการพัฒนาและผลิตคู่มือ เพื่อให้นักท่องเที่ยวใช้ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับสภาพธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในอุทยานแห่งชาตินั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งเพราะสื่อประเภทนี้ สามารถเพิ่ม ความรู้ ความเข้าใจให้แก่นักท่องเที่ยวได้ อันเป็นประโยชน์ทางหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดจิตสำนึกที่ดีใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่อไป

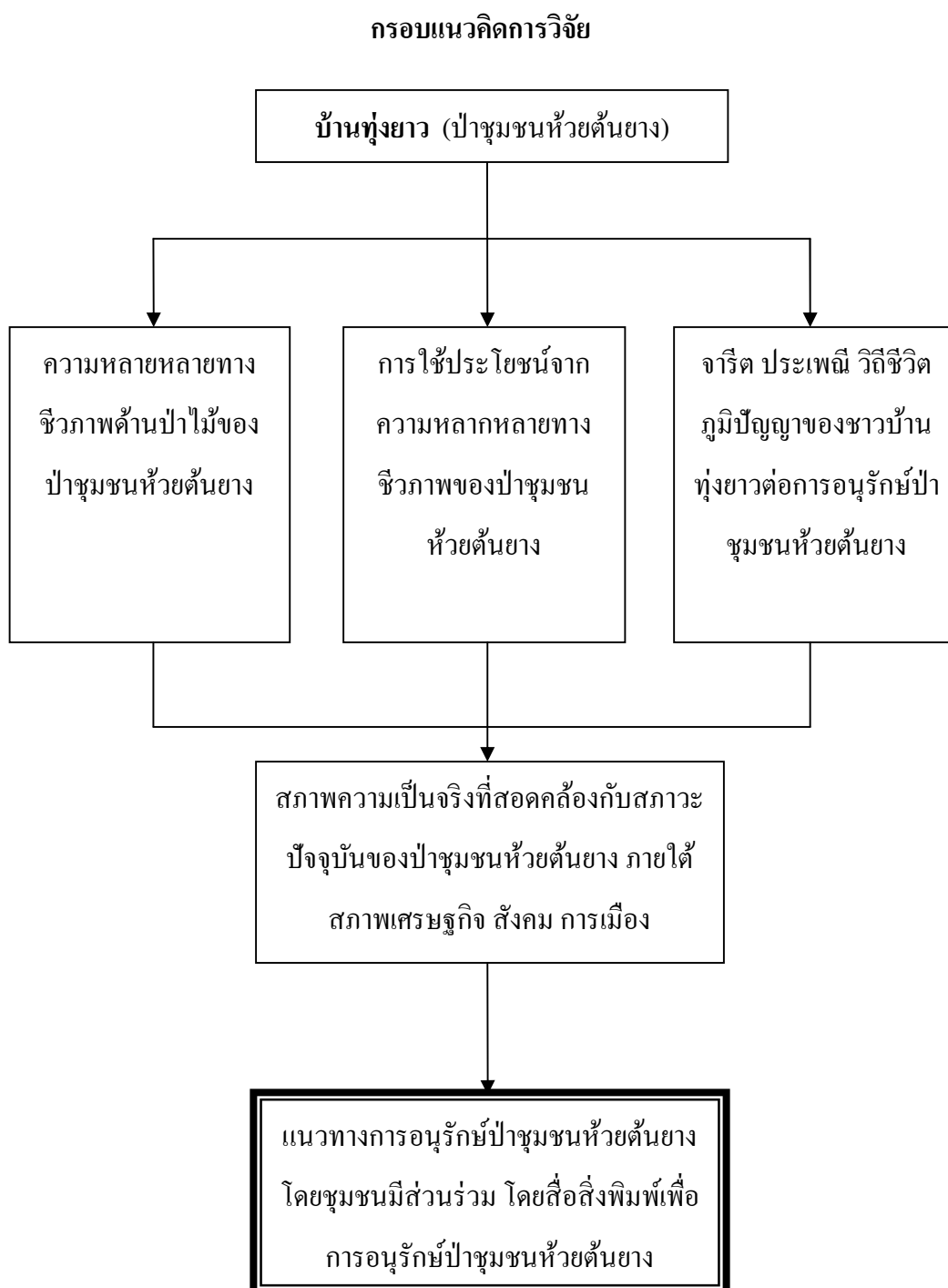
นงลักษณ์ (2555) ศึกษาเรื่องการปลูกกล้วยไม้ไทยคืนสู่ป่าโดยชุมชนมีส่วนร่วม ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลป่าป้อ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จากผลการวิจัยพบว่า ใน เส้นทางเดินที่ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่า ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ และป่า ผสมระหว่างป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรัง ชนิดพืชพรรณที่พบได้แก่ เต็ง รัง พลวง จากการสำรวจ พบไม้ยืนต้นและไม้เถาเลื้อยที่กล้วยไม้อิงอาศัยเพื่อการเจริญเติบโตจำนวน 18 ชนิด และจากการ

สำรวจพบชนิดพันธุ์กล้วยไม้ในพื้นที่ทั้งหมดจำนวน 24 ชนิด 11 สกุล เป็นกล้วยไม้ประเภทอิงอาศัยทั้งหมดชนิดพันธุ์ที่พบมากที่สุดได้แก่ เขาแพะ สามปอยนก ก้างปลา กล้วยไม้ที่พบจำนวนน้อย ได้แก่ เอื้องนมหนู กุหลาบอินทจักร เอื้องคำปอน และจากการสำรวจยังพบความสัมพันธ์ของชนิดพันธุ์กล้วยไม้ไทยกับชนิดพืชพรรณ ที่เกาะอาศัย พบว่ากล้วยไม้ที่สามารถเกาะอาศัยกับไม้ยืนต้นได้มากกว่าจะมีการกระจายพันธุ์ได้มากกว่า สำหรับทิศทางและความสูงที่กล้วยไม้เกาะอาศัย พบว่ากล้วยไม้ส่วนมากมีการเจริญเติบโตและกระจายพันธุ์ได้ดีที่สุดในสภาพเป็นป่าเต็งรังทางทิศตะวันออกและทิศเหนือของต้น และที่ระดับความสูงจากพื้นดินไม่เกิน 10 เมตร

สุชาติ (2553) ศึกษาเรื่องฝ่ายต้นน้ำลำธารกับการกักเก็บตะกอนบ้านทุ่งยาว ผลการศึกษาพบว่าฝ่ายต้นน้ำลำธารกับการกักเก็บตะกอนลำห้วยน้ำขาว ป่าต้นน้ำห้วยต้นยาง บ้านทุ่งยาว ชุมชนบ้านทุ่งยาวใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำลำธารมาเป็นเวลานานส่งผลให้ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าลดลง ชุมชนมีการรื้อฟื้นความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำลำธาร โดยจัดทำโครงการอนุรักษ์ป่าชุมชนสร้างฝ่ายต้นน้ำลำธาร เพิ่มความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ป่าทรัพยากรธรรมชาติพื้นตัว ชุมชนได้อาศัยป่าเก็บอาหารมาบริโภค และสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านทุ่งยาว ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารไปอบรมศึกษาดูงานการก่อสร้างฝายตามแนวพระราชดำริแล้ว คณะผู้เข้ารับการอบรมมีความเข้าใจถึงประโยชน์ของฝ่ายต้นน้ำลำธาร ร่วมประชุมคิดรูปแบบที่จะดำเนินการก่อสร้างในพื้นที่ห้วยสาขา ลำห้วยน้ำขาว รูปแบบที่ 1 เป็นฝายคอกหมู โดยใช้ไม้ไผ่และไม้ฉอนไผ่ ที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นวัสดุกันคอกและใช้ดินบริเวณที่ทำการก่อสร้างฝายบรรจุในฝาย และรูปแบบที่ 2 คือ ฝายหินเรียง ในส่วนบนสุดของลำห้วยสาขา เนื่องจากพื้นที่ลำห้วยสาขาด้านบนเป็นลำธารมีหินจำนวนมาก

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า ทรัพยากรป่าไม้มีบทบาทที่สำคัญและสอดคล้องต่อการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนท้องถิ่น การใช้ประโยชน์จากป่าเป็นแหล่งอาหาร ยา รักษาโรคและเชื้อเพลิงถือเป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าที่ชุมชนมีความคล้ายคลึงกัน นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจในชุมชนยังมีความสอดคล้องกับความมั่นคงทางด้านอาหารที่ได้จากป่า เช่น การหาของป่านอกจากจะนำมาบริโภคในครัวเรือน ยังสามารถสร้างรายได้โดยการนำไปขายรวมถึงประโยชน์ทางอ้อมที่ชุมชนได้รับจากความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ แต่ปัจจุบันด้วยสภาพสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงคนในชุมชนท้องถิ่นต้องปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่รอดในยุคที่ขีดระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เป็นตัวขับเคลื่อนสังคม การหาของป่าเพื่อสร้างรายได้เพียงอย่างเดียวอาจไม่พอเพียงต่อการใช้จ่ายภายในครัวเรือน เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การพึ่งพิงป่าน้อยลง ประเพณีจารีตที่เกี่ยวข้องกับป่า รวมถึงองค์ความรู้เรื่องป่าเริ่มสูญหาย หากมีคู่มือเพื่อช่วยให้ความรู้รวมถึง

แนวทางการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ นอกจากจะช่วงส่งเสริมให้เกิดความรู้ความเข้าใจยังเป็นการสร้างความตระหนักให้เห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้อีกทางหนึ่ง

ภาพ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย